

TÜRK

2026, Yıl/Year: 14, Sayı/Issue: 46, ISSN: 2147-8872

TÜRK Uluslararası Dil, Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi

TURUK International Language, Literature and Folklore Researches Journal

Geliş Tarihi / *Date of Received*: 03.07.2026

Kabul Tarihi / *Date of Accepted*: 16.09.2026

Sayfa / *Page*: 131-164

Research Article / Araştırma Makalesi

Yazar / *Writer*:

Emre Karaboyun

Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı

ABD, Doktora Öğrencisi

karaboyunemre79@gmail.com

FUZÛLÎ'NİN TÜRKÇE GAZELLERİNDE CEMAL VE CELAL TECELLİLERİ (DÖNGÜSÜ/BİRLİĞİ)

Öz

Bu çalışmada, Klasik Türk şiirinin ve tasavvuf edebiyatının zirve şahsiyetlerinden olan Fuzûlî'nin Türkçe gazelleri, İslam ontolojisinin ve tasavvuf düşüncesinin temel yapı taşlarından olan “cemal” (ilahi lütuf, güzellik) ve “celal” (ilahi kahır, azamet) tecellileri çerçevesinde incelenmiştir. Divan şiirinde âşığın cefa, ızdırap, ok ve ayrılık yaraları karşısındaki tutumunun tasavvufi nedenleri, şairin beyitlerinde erittiği dini-nakli kaynaklar ışığında metodolojik olarak anlaşılmasına çalışılmıştır. Araştırma kapsamında Fuzûlî'nin Türkçe gazellerindeki celal ve cemal tecellilerini konu alan beyitler tespit edilmiş, bu beyitlerden konuyu en iyi yansıtanlar Kur'an-ı Kerim'deki ilgili ayetler ve hadisişerifler ışığında tasavvufi bakış açısıyla şerh edilmiş, uygun dokuz tematik ana başlık altında tasnif edilmiştir. Çok sayıda benzer beyitle karşılaşıldığında bazıları şerh edilmiş diğer beyitler şerh edilmeden verilmiştir. İnceleme neticesinde; bela ve sıkıntıları arınma ve manevi terakki vesilesi gören, maddi dünyadan vazgeçerek, Allah'ta yoklukta (fenafillah) huzura ve gerçek aşka eren tasavvuf fikirlerinin Fuzûlî'nin gazellerinde sık işlendiği ve Fuzûlî'nin şiir estetiğinde celal ve cemali birbirini yok eden iki zıt kutup olmaktan çıkardığı görülmüştür. Aksine bu kavramların, *coincidentia oppositorum* (zıtların birliği) ilkesi gereğince birbirini doğuran, tamamlayan ve kulu, kesret karanlığından çekip vahdet nuruna ulaştıran ilahi birer terbiye metodu kabul edildiği

görölmüştür. Şairin ızdıraba yüklediği tasavvufî ve felsefî anlam, insan psikolojisinin keder ve neşe arasındaki ontolojik serüvenine bütüncül bir derinlik kazandırmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Fuzûlî, tasavvuf, gazel, cemel ve celal, kahır ve lütuf, zıtların birliği, kesret ve vahdet.

THE MANIFESTATIONS OF JAMAL AND JALAL IN FUZÛLÎ'S TURKISH GHAZALS (THEIR CYCLE/ UNITY)

Abstract

This study investigates the Turkish ghazals of Fuzûlî, one of the pinnacle figures of Classical Turkish poetry and Sufi literature, within the framework of the manifestations of *jamal* (divine grace, beauty) and *jalal* (divine wrath, majesty), which constitute the fundamental building blocks of Islamic ontology and Sufism. The Sufi motivations behind the lover's endurance against cruelty, suffering, and the wounds of separation in Divan poetry are methodologically analyzed in the light of the religious-narrative sources embedded within the poet's couplets. Relevant couplets addressing these manifestations were identified, and those best reflecting the core themes were commentated through a mystical perspective and classified under nine thematic headings. The analysis reveals that Sufi concepts viewing tribulations as means of purification and spiritual elevation, and achieving tranquility through self-annihilation (*fana fillah*), are frequently recurring themes in Fuzûlî's ghazals. Ultimately, it is observed that Fuzûlî's poetic aesthetic transforms *jalal* and *jamal* from two mutually destructive opposing poles into complementary divine methods of spiritual education that give birth to one another in accordance with the principle of *coincidentia oppositorum* (unity of opposites), leading the servant from the darkness of multiplicity (*kathrah*) to the light of unity (*wahdah*).

Keywords: Fuzûlî, Sufism, ghazal, jamal and jalal, wrath and grace, unity of opposites, multiplicity and unity.

Giriş

Hayır ve iyi zannedilen bazı şeylerin bir süre sonra şer ve kötü olduğu ortaya çıkmaktadır. Bazen de şer ve kötü zannedilen bazı şeylerin bir süre sonra hayır ve iyi olduğu ortaya çıkmaktadır. Türk İslam kültüründe insanoğlunun neyin şer neyin hayır olduğunu tam olarak bilemeyeceğine inanılır. Dünyayı, insanı ve hayatı anlama noktasında köklü bir felsefesi olan divan edebiyatı ve tasavvuf edebiyatında bu konu derin bir şekilde işlenmiştir. Türk kültüründe “Hayrın içinde şer, şerrin içinde hayır vardır.”, “Kahrının içinde lütfu, lütfunun içinde kahrı vardır.”, “Kahrı da hoş lütfu da hoş.” gibi sözlerle dile getirilen derin bir alt yapısı olan bu anlayış, divan şairlerinin şiirlerinde de çok işlenmiştir. Şairler özellikle aşk acılarını ve başlarına gelen belaları tam bir rıza ve tevekkülle karşılarlar hatta bunları hoş görür ve bunlardan haz aldıklarını ifade ederler. Divan şiirinin

inceliklerini, tasavvufi ıstılahları bilmeyen bazı kişiler, divan şairlerinin bu tür ifadeleriyle ilk karşılaştıklarında şairleri sıkıntı yaşamaktan haz alan mazoşist kişiler olarak görmektedir. Fakat divan ve tasavvuf şiirindeki aşk felsefesinin en can alıcı noktalarından biri; sevgiliden gelen eziyetin aslında âşığa sunulmuş gizli bir lütuf olduğu hakikatidir. Aynı şekilde lütuf olarak görünen şeylerin de imtihan sırrı gereği kahra dönüşebileceği anlayışı vardır. Zıt görünen iki kavram alanından bahsedildiği için bu durum çoğunlukla tezat sanatıyla ve hayır-şer, iyi-kötü, lütuf-kahr, ümit-korku, derman-dert, celal-cemal gibi kelimelerle işlenmiştir. Bu zıt kelimeler celal ve cemal başlıkları altında iki temel kavram alanında toparlanabilir.

1. Celal ve Cemal

Allah'ın kahr ile tecellisine "Celal" denir. Celal ululuk, büyüklük, azamet anlamındadır. Aynı kökten gelen "el-Celîl" Allah'ın sıfatı olarak; zengin, mâlik, âlim, kadîr gibi yüce sıfatlarla vasıflanmış olan, azamet ve kibriya sahibi demektir. Kur'an-ı Kerim'de iki yerde "Zü'l-celâl-i ve'l-ikram" ifadesi geçer, bu celal ve ikram sahibi demektir. "Zü'l-celâl" (celal sahibi) sıfatı; Allah'ın azamet ve ululuğunu, kadrinin ve şanının yüceliğini ve her şeyden üstün olduğunu ifade eder. Celalde, Hak açısından yücelik ve kahrîyet, kul açısından ise boyun eğme ve heybet hissetme söz konusudur. Celal, Allah'ın en yüksek seviyede ululuğunu ifade eder; bu anlamdaki celalin Allah'tan başka hiçbir kimse tarafından bilinmesi mümkün olmadığından celal ile ilgili açıklamalardan sadece cemal (ilahi güzellik) ve bu cemalin celali (celalü'l-cemal) yani güzelliğin aşkınlığı anlaşılır. Celal'in ortaya çıkışı, mahv (yok olma/ fena) ve gaybeti (görünmeme) gerektirir. "Zü'l-ikram" (ikram sahibi) sıfatı ise; yaratıklarından karşılık beklemezsizin onlara nimet veren, fazlı ve ihsanı tam olan, şerefli ve kıymetli olan demektir ki cemal sıfatına delalet eder. Kur'an-ı Kerim'de iki yerde geçen bu iki sıfat, mutasavvıfların Allah'ın isim ve sıfatlarını iki yönlü anlama çabasını destekler (Cebecioğlu 2020: 94; Karagöz 2011: 176; Uludağ 1993: 240).

Allah'ın lütuflarıyla tecellisine ise "Cemal" denir. Cemal; güzel, güzellik, iç ve dış güzelliği anlamındadır. Allah'ın kendi zatında müşahade ettiği ezeli bir sıfattır. Aynı kökten gelen "cemil" iyilik ve güzellik sahibi, güzel, ihsan ve iyilik demektir. Allah'ın sıfatı olarak "el-Cemîl" ise söz, fiil ve işleri iyi ve güzel, iyilik ve ihsan sahibi anlamlarına gelir. Allah'ın her eseri, her yaptığı ve her işi iyi ve güzeldir. Bu hakikat, Kur'an-ı Kerim'de Nisâ suresi 69. ayette "Sana gelen iyilik Allah'tandır. Başına gelen kötülük ise nefsindendir..." şeklinde ifade edilmiştir. Tasavvufi anlayışa göre âlemdeki hiçbir şey özü itibarıyla çirkin değildir. Güzellik aslî, çirkinlik ise arızidir. İnsanların çirkin gördükleri şey, Allah'ın eseri olan âlemin kendisi olmayıp hırs ve kötü emelleriyle dünya hayatını çirkinleştirip onun tabii güzelliğini kirleten kötü insanların davranışlarında ve bakışlarındadır. Hz. Peygamber (sas), Allah'ı tanıtırken "Allah güzeldir, güzeli sever" (Müslim, İmân, 147 M265) demiştir.

Mutasavvıflar Allah'ın isim ve sıfatlarını celal ve cemal olmak üzere ikiye ayırmış ve iki türlü zuhur ve tecelliden bahsetmişlerdir. Celal tecellilerinin Allah'ın kahr ve gazabına delalet eden isim ve sıfatlarından, cemal tecellilerinin ise Allah'ın lütuf ve rızasına delalet eden isim ve sıfatlarından geldiğini düşünmüşlerdir. Allah'ın celal ile aynı kökten gelen "el-Celîl" ismi ve cemal ile aynı kökten gelen "el-Cemîl" ismi vardır (Karagöz 2011: 77-78; Uludağ 1993: 240).

Abdülkerîm el-Cîlî'ye göre zuhuru şiddetli olan her cemel celal adını alır. İlk zuhuru itibariyle celale de cemel denir. Bu yüzden celalsiz cemel, cemalsiz celal yoktur (Cebecioğlu 2020: 94-97; Karagöz 2011: 132; Uludağ 1993: 296).

“İbnü'l-Arabî Kur'an'dan verdiği örneklerle âlemdaki her şeyin celal ve cemale bağlı olarak bir mütekabiliyet içinde olduğunu göstermeye çalışmıştır. Mesela, “Allah'ın azabı şiddetlidir” ayeti (Bakara 2/165, 196, 211) celali, “Allah tövbeleri kabul eder” ayeti ise (Şûrâ 42/25) cemali ifade eder. “Allah'tan gereği gibi korkun” (Âl-i İmrân 3/50) celal, “Gücünüz yettiğince Allah'tan korkun” (Tegâbün 64/16) cemel içinde mütalaa edilir. “Allah'ın iki eli”nden (bkz. el-Mâide 5/64) maksat da budur; Allah her şeyi bu “iki el” ile yani celal ve cemel ile yapar” (Uludağ 1993: 240).

Mutasavvıflar, Allah'ın celal ve cemel tecellilerini, ikisi de aynı kaynaktan geldiği ve zat mertebesinde bir oldukları için; “Lütfun da hoş, kahrın da hoş” diyerek aynı derecede gönül rahatlığıyla rıza ve teslimiyet hâli içinde karşılaşmışlardır (Uludağ 1993: 240).

Tasavvuf ehli, celal tecellisini, cemali duyurmak için tasavvur eder. Çünkü insan bir şeyi zıddıyla idrak edebilir. Madalya alan bir sporcunun yaptığı hazırlıkları, zor antrenmanları, çektiği sıkıntıları bir sıkıntı olarak görmeyip kendini geliştiren birer çaba olarak görmesi ve o zorlayıcı süreçlerden memnun olması gibi tasavvuf ehli de kâmil insan olma yolunda karşılaştığı zorlukları, ızdırapları kendini manen geliştiren birer lütf olarak görür. Bu yüzden tasavvuf ehli celal tecellisini geçici ve hayali kabul eder. Celal ile cemali bir görür. Mutasavvıflara göre korkutmak geçicidir. Onların nazarında Allah, Cemal-i Mutlak'tır. Şeriat ehli ise celal ve cemalin ikisini de aynı şekilde, ümit ve korku (havf ve reca) arasında olmayı sağlayan iki denge olarak kabul eder.

Mutasavvıflara göre hakiki aşkın ve tevhit sırrının en yüksek mertebelerinden biri de nefse ağır gelen, acı ve imtihan gibi görülen celal tecellileri ile; lütf, ferahlık ve ihsan olarak beliren cemel tecellilerini tek bir kaynaktan bilmektir. Bundan dolayı arifler mademki her iki tecelli de ondandır (Allah'tandır), o hâlde kul her iki tecelliden de aynı rızayı ve lezzeti almalıdır, görüşündedirler. Bu anlayış maddi çıkarını düşünen dünya algısından farklıdır. Bu anlayış hem dünyayı maddi tarafından çok manevi/ ruhi tarafıyla görüp hisseden hem de dünya ve ahiret dengesinde ahiretin daha önemli olduğunu içselleştirmiş olan tasavvufi bakış açısı gerektirmektedir.

Divan edebiyatı ve tasavvuf edebiyatı celal ve cemel tecellileri ile ilgili bakış açısını, temel kaynakları Kur'an-ı Kerim, Hz. Peygamber'in sünneti ve hadisleri ile elde etmiştir.

2. Kur'an-ı Kerim'de Celal ve Cemal

Kur'an-ı Kerim'de celal ile cemel döngüsünden ve tecellilerinden bahseden ya da işaret eden çok sayıda ayet vardır.

Bakara suresi 216. ayette “Savaş, hoşunuza gitmediği hâlde, size farz kılındı. Olur ki, bir şey sizin için hayırlı iken, siz onu hoş görmezsiniz. Yine olur ki, bir şey sizin için kötü iken, siz onu seversiniz. Allah bilir, siz bilmezsiniz.” buyrulurak insanların hayır zannettikleri şeylerin şer, şer zannettikleri şeylerin hayır olabileceği vurgulanmıştır.

İsrâ suresi 11. ayette “İnsan hayra dua eder gibi şerre dua eder. İnsan çok acelecidir.” buyrulurak insanların hayır zannedip dua ederek istedikleri şeylerin şer olabileceği vurgulanmaktadır.

Klasik Türk edebiyatında sık yer verilen, başlı başına mesnevilere konu olan, “ahsenü’l kassas” olarak adlandırılan Yusuf kıssası, Yusuf suresinde anlatılmakta ve bu mevzuya iyi bir örnek teşkil etmektedir. Çocuk yaşta iken kardeşleri tarafından kuyuya atılan ve köle olarak satılan Yusuf, şer gibi başlayan bu olaylar sonucunda Mısır Azizi’ne satılmakta ve iyi bir konumda yetiştirilmektedir. Daha sonra yine şer gibi görülen bir şekilde zindana atılmakta fakat oradan çıkıp Mısır’a Aziz olmakta, böylece şer görülen olaylar büyük bir hayra dönüşmektedir.

Yine Kur’an’ın anlattığı önemli kıssalardan biri de Hz. Musa’nın Hz. Hızır¹ ile yolculuğudur ki baştan sona zahirde şer görünenlerin aslında nasıl hayır olabileceğini anlatmakta ve bunları bazen peygamberlerin bile anlayamayacağını göstermektedir.

Hz. Musa ile ilgili Kur’an-ı Kerim’de onun bebekken annesi tarafından bir ilham ile Nil Nehri’ne bırakılması, nehrin onu Firavun’un sarayına getirmesi ve ölümden kurtulmakla beraber sarayda büyütülmesi de şer-hayır döngüsüne güzel bir örnektir. Firavun, saltanatını bitireceği kehanetine inanarak öldürtmek istediği bebeği, kaderin cilvesi denilecek şekilde, sarayda büyüttür. Nehre bırakılma tehlikesi, sarayda büyütülme gibi bir hayırla sonuçlanmıştır.²

Hayır gibi gözüken çok büyük bir servete sahip Karun’un, hazineleriyle beraber yere batırılması, hayır zannettiği hazinelerinin onun için nasıl bir şer olduğunu göstermektedir. Karun’un bu servet için şükredeceği yerde onu kendi ilminden bilmesi, kibirlenmesi üzerine, hayır olabilecek o servet şerre dönüşmektedir.³

İfk hadisesi⁴ ile ilgili iftira anlatılırken de Nûr suresi 11. ayette: “O ağır iftirayı uyduranlar, sizin içinizden bir guruhur. Bu iftirayı kendiniz için kötü bir şey sanmayın. Aksine o sizin için bir hayırdır. Onlardan her biri için, işledikleri günahın cezası vardır. İçlerinde (elebaşılık ederek) o günahın büyüğünü üstlenen için ise ağır bir azap vardır.” denilmektedir. Ayet umumi olarak değerlendirildiğinde, bir iftira iftiraya uğrayan kişi için nasıl hayır olabilir, sorusu akıllara gelmektedir. Bu tür sorulara tefsirlerde; günahlara kefarete olabileceği, kişiyi çevresine karşı daha dikkatli olmaya yönlendirebileceği, kişinin sabretmesi sonucu makamının yükselmesine vesile olabileceği gibi cevaplar verilmiştir.

İslam dininde şer de hayır da imtihanın bir parçasıdır. Önemli olan bu durumlar karşısında kişinin nasıl davranacağıdır. Enbiya suresi 35. ayette bu hakikat “Her nefis ölümü tadacaktır. Sizi bir imtihan olarak hayır ile de şer ile de deniyoruz. Ancak bize döndürüleceksiniz.” denilmektedir. Bakara suresi 286. ayette imtihan için “Allah, bir kimseyi ancak gücünün yettiği şeyle yükümlü kılar...” denilerek kişinin karşılaşılan şer/ kötü durumları aşabileceği vurgulanmaktadır. Talak suresinde de “... Kim Allah’a karşı gelmekten sakınırsa, Allah ona bir çıkış yolu açar... Allah her şeye bir ölçü koymuştur...Kim Allah’a karşı gelmekten sakınırsa, Allah ona işinde bir kolaylık verir... Allah bir kimseyi ancak kendine verdiği ile yükümlü kılar. Allah, bir güçlükten sonra bir kolaylık yaratacaktır.” (Talak 65/2-7) mealindeki ifadeler; insanın imtihan sürecinde çeşitli

¹ Kur’an-ı Kerim’de Hz. Hızır’ın adı zikredilmez ve “Derken kullarımızdan bir kul buldular ki, biz ona katımızdan bir rahmet vermiş, kendisine tarafımızdan bir ilim öğretmiştik.” (Kehf 18/65) ayetinde farklı bir ilim öğretilmiş bir kul olarak geçer.

² Ayrıntılı bilgi için bkz. Kasas 28/7-13, Tâhâ 20/37-41.

³ Ayrıntılı bilgi için bkz. Kasas 28/76-82.

⁴ Ayrıntılı bilgi için bkz. Mustafa Fayda. (2000). “İfk Hadisesi”. İslâm Ansiklopedisi. C. 21. İstanbul: TDV Yay. s. 507-509.

zorluklarla karşılaşabileceğini ancak bu sıkıntıların geçici olup nihayetinde mutlaka bir çıkış yolunun bulunacağını vurgulamaktadır.

Kur'an-ı Kerim'de Allah'ın insanları imtihan ettiği ile ilgili daha birçok ayet vardır.⁵ Bu imtihan ile ilgili ayetlerde dünyanın ve ahiretin değerinin doğru anlaşılması da istenmektedir.

İnşirah suresi 5. ayette zorluklarla beraber kolaylık olacağı “Şüphesiz güçlükle beraber bir kolaylık vardır.” denilerek ifade edilmektedir. Sonra 6. ayette anlam vurgulanmakta ve “Gerçekten, güçlükle beraber bir kolaylık vardır.” denilmekte ve hemen ardından 7. ayette ise “Öyleyse, bir işi bitirince diğerine koyul.” denilmekte ve böylece yorularak, çalışarak, farklı işler yaparak zorlukların kolaylaşacağına işaret edilmektedir.

3. Hadisişeriflerde Celal ve Cemal

Kur'an-ı Kerim'deki ayetlere paralel olarak Hz. Peygamber'in, celal ve cemal döngüsüne ve tecellilerine işaret eden çok sayıda sözü vardır.

Hz. Muhammed (sas): “Allah, bir kulunun hayrını murat ettiğinde onun cezasını dünyada peşin verir. Kulunun şerrini murat ettiğinde ise günahının cezasını dünyada vermez; kıyamet günü günahını yüklenip gelsin diye onu cezalandırmayı tehir eder.” (Tirmizî, Zühd, 56; İbn Mâce, Fiten, 23) buyurmuşlardır. Bu hadiste insanın başına gelen ve kötü görülen şeylerin günahlara kefaret olabileceği ve ahiretin şiddetli azabından kurtarabileceği gibi çok büyük güzelliklere sebep olabileceği vurgulanmaktadır. Cezanın peşin verilmesi zahirde şer gibi görünürken aslında tam bir hayırdır. Diğer taraftan her işin yolunda gitmesi, lütuflar içinde, bolluk ve sıhhat içinde, dünyada hiç dert görmemenin de istidrac⁶ olabileceği ve günah işledikçe dünyalığı artıp cezası ertelenen kişinin, ahirette çok şiddetli ceza ile karşılaşabileceği vurgulanmaktadır. Bu hadis tasavvuf şiirinde acıların ve belaların neden şairler tarafından sevilip istendiğini açıklamaktadır.

Müslümanın maruz kaldığı her türlü bela ve sıkıntının ilahi bir arınma vesilesi sayıldığını bildiren başka hadisler de mevcuttur: “Müslümana isabet eden hiçbir yorgunluk, hiçbir hastalık, hiçbir keder, hiçbir üzüntü, hiçbir eziyet ve hiçbir gam yoktur ki -hatta kendisine batan bir diken bile olsa- Allah onun sebebiyle Müslümanın günahlarını bağışlamış olmasın.” (Buhârî, Merdâ, 1; Müslim, Birr, 52) hadisinde, en ufak tasaya kadar her tür sıkıntının günahlardan temizlediği vurgulanmıştır. “Mümin erkek ve mümin kadının nefsinde, çocuğunda ve malında bela (imtihan ve sıkıntı) eksik olmaz. Nihayet o kul, üzerinde hiçbir günah kalmamış olarak Allah'a kavuşur.” (Tirmizî, Zühd, 57; Ahmed b. Hanbel, Müsned, II/287) hadisi ise sonrası hayır olan bu belaların mal, can ve evlat üzerinde olabileceğini ve bunların dünya hayatında sürekli olacağını ifade etmektedir.

Başka bir hadisişerifte ise Hz. Peygamber, bela ve musibetlere uğrayanların mükafatlandırılacağını söylemekle beraber, dünyada hayır gibi görülen bolluk ve sağlık içinde yaşayanların (günahta ısrarları sebebiyle) istidrac denilen durumda olabileceğini vurgulamakta ve bu şekilde yaşayanların büyük pişmanlığını şöyle ifade etmektedir: “Kıyamet günü, dünyada bela ve musibetlere maruz kalmış olanlara (bela ehline) mükafatları verileceği zaman, dünyada bolluk ve

⁵ Bakara 2/155, Mâide 5/48, A'râf 7/168, Enfâl 8/28, Kehf 18/7, Enbiyâ 21/35, Ankebût 29/ 2-4, Muhammed 47/31, Cuma 62/2...

⁶ Allah'ın bazı kimselere sapıklıklarını artırmak ve sonunda şiddetle cezalandırmak için, nimetler, parlak talih ve baht vermesi (Kubbealtı Lugatı “İSTİDRAÇ-İSTİDRAC” Erişim tarihi: 30.06.2026. <https://lugatim.com/s/> İSTİDRAÇ-İSTİDRAC).

sağlık içinde yaşayanlar (afiyet ehli), keşke dünyada iken derileri makaslarla doğranmış olsaydı diye temenni edecekler.” (Tirmizî, Zühd, 58). İmtihan dünyası denilen bu dünyada afiyet ehli ve bela ehli diye ikiye ayrılan bu guruplardan bela ehlinin eğer sabrederlerse mükâfatlarının hesapsız ödeneceği Zümer suresi 10. ayette “...Sabredenlere mükâfatları hesapsız verilecektir.” şeklinde ifade edilmektedir. Sabır, şer gibi görülen şeyleri hayra çeviren en önemli unsurlardan biri olmaktadır.⁷ Sabır konusunda en büyük imtihanlara maruz kalanları, Hz. Peygamber, şöyle ifade etmiştir: “Mükâfatın büyüklüğü, belanın (imtihanın) büyüklüğü ile orantılıdır. Allah bir topluluğu sevdi mi onları musibete uğrattır (onları imtihan eder). Kim bu musibete rıza gösterirse, Allah'ın rızası da onun olur. Kim de öfkelenir/ isyan ederse, Allah'ın gazabı da onun üzerine olur.” (Tirmizî, Zühd, 56; İbn Mâce, Zühd, 23).

Mükâfat, çekilen zahmetin miktarı ve şiddeti nispetindedir. Az bir imtihan az bir olgunlaşma getirirken; ağır imtihanlar, kulun manevi derecesini daha hızlı yükseltir. Nitekim Sa'd b. Ebî Vakkas (r.a.)'ın “Ey Allah'ın Resûlü! İnsanlardan kimler en şiddetli belalara (en ağır imtihanlara) uğrarlar?” sorusuna Hz. Peygamber şöyle cevap vermiştir: “Peygamberler. Sonra derece bakımından onlara en yakın olanlar, sonra da onlara yakın olanlar. Kişi dini (imani) nispetinde imtihan edilir. Eğer dininde sağlam ve katı ise imtihanı da o nispetle ağır olur. Eğer dininde bir gevşeklik (zayıflık) varsa, imtihanı da dini miktarınca (hafif) olur. Bela, kulun peşini bırakmaz; ta ki kul, üzerinde hiçbir günah kalmamış olarak yeryüzünde yürüyünceye kadar.” (Tirmizî, Zühd, 56; İbn Mâce, Fiten, 23; Ahmed b. Hanbel, Müsned, I/172).

Ele alınan hadisler dünya çıkarını düşünen insan aklına ters düşmektedir. Ancak İslam dini geçici olan dünyayı ve nimetlerini hiçbir zaman asıl maksat olarak göstermemiştir. Tasavvuf ehli dünyayı bir rafinasyon (sıfırlama/ arınma) merkezi olarak görmektedir. Onlara göre Allah, sevdiği toplulukların ham ve kirli kalmasını istemez; onları musibet potasında eriterek sabırlarını, sadakatlerini ve tevekküllerini açığa çıkarır. Dolayısıyla mutasavvıf için musibet, terk edilmişliğin değil, aksine “ilahi gözetim ve terbiye altında olduğunun” (seçilmişliğin) bir işaretidir. Bu gerçek, şu hadiste de dile getirilmektedir: “Şüphesiz kul için Allah katında (cennette) öyle yüksek bir derece/ makam takdir edilmiştir ki, kul kendi ameliyle (ne kadar çabalasa da) oraya asla ulaşamaz. Kulun o makama erişmesi için Allah onun bedenine, malına veya evladına bir bela (imtihan) verir. Sonra da o kula bu belaya karşı sabretme gücü bahşeder. Nihayet kul, uğradığı bu musibet sayesinde Allah katında kendisi için önceden takdir edilmiş olan o yüksek dereceye ulaştırılır.” (Ebû Dâvûd, Cenâiz, 1 (Hadis No: 3089); Ahmed b. Hanbel, Müsned, V/272; Ebû Ya'lâ, Müsned, IV/1429).

Çeşitli musibetlerin nasıl hayır olduğunu ifade eden Hz. Peygamber'e ait başka hadisler de vardır. Sevdiğinin, evladının ölümüne sabretmenin; hastalıkta sabretmenin mükâfatlarından bahseden hadisler vardır.⁸ Bu tür birçok hadisin yanında hayır gibi görülen mal/ mülkün şer olabileceği uyarısını yapan hadisler de vardır.⁹

Konuya ilişkin ayet ve hadisler bütüncül bir yaklaşımla değerlendirildiğinde; insana bahşedilen mal, sağlık, makam, aile ve akıl gibi her türlü nimetin -özünde hayır gibi görünse de- doğru ve meşru

⁷ Sabır ile ilgili Kur'an-ı Kerim'de çok sayıda ayet ve Hz. Peygamber'in çok sayıda hadisi vardır.

⁸ (Buhârî, Rikâk, 6; Tirmizî, Cenâiz, 36; Ahmed b. Hanbel, Müsned, IV/415; Buhârî, Cenâiz, 6, İlim, 36; Müslim, Birr, 150; Buhârî, Merdâ, 3, 13, 16; Müslim, Birr, 45; Buhârî, Merdâ, 6; Müslim, Birr, 54; Buhârî, Merdâ, 7; Tirmizî, Zühd, 52).

⁹ (Müslim, Zekât, 97; Tirmizî, Zühd, 32).

şekilde kullanılmadığında şerre dönüşebileceği; buna karşılık sabır, rıza, hamd ve ibret alma şuuruyla karşılanan musibetlerin ise neticede hayra vesile olacağı ortaya koyulmaktadır.

Hiz. Peygamber'in bu bakış açısını destekleyen sözlerinden biri de şudur: "Cehennem, nefse hoş gelen şeylerle (şehvetlerle) kuşatılmıştır; cennet ise nefsin istemediği, zoruna giden şeylerle (mekarîh) kuşatılmıştır." (Buhârî, Rikâk, 28; Müslim, Cennet, 1). Cehennem dışarıdan çok cazip, pırıltılı ve eğlenceli bir vitrinle (perdeyle) örtülmüştür. İnsanoğlu o perdeye aldanıp yaklaştığında, arkasındaki helâki (ateşi) görememektedir. Cennet ise dışarıdan bakıldığında çileli, yorucu, kurallarla dolu ve sıkıcı bir duvarla örülmüştür. Ancak o zorluk duvarını (perdesini) aşmayı başaran kul, arkasındaki sonsuz huzura ve esenliğe kavuşmaktadır. Burada hayır ve şerrin nefse göre tespit edilemeyeceği hatta bazen akılla da tespit edilemeyeceği ima edilmekte ve teslim olmak gerektiği vurgulanmaktadır. Bu teslimiyet, tevekkül ve rıza makamlarına ulaştırmaktadır. Bu bakış açısı ile tasavvuf ehli; ölüm, acizlik, hastalık, fakirlik vb. her şeyde ya bizzat bir güzellik, bir hayır olduğunu ya da neticeleri itibarıyla güzel ve hayırlı olduğunu kabul etmektedir. Yani kişinin davranışları ve niyetleri ile her şeyi tersine çevirebilmekte olduğuna inanır.

Her türlü şerden -şeytan dahil- Allah'a sığınma, sabretme ve hamt ederek, tevekkül etme hayra götürürken; aksi şekilde zahirde faydalı, hayırlı gibi görülen zenginlik, makam, güç, zekâ, sıhhat gibi şeyleri kul kendinden bilir, ihsan eden Allah'ı unuttur veya nimetlerin hakkını vermezse yanlış değerlendirmiş olmakta ve sonuçta kul için bu nimetler birer şerre dönüşmektedir.

Tasavvuf ehli yukarıda zikredilen ayet ve hadisler ışığında "Kahrında lütfu gizli, lütfunda kahrı gizli" derler. Kur'an-ı Kerim'de bu döngü birçok ayette "Diriden ölüyü, ölüden diriyi çıkarma"¹⁰, "geceyi gündüze, gündüzü geceye katma"¹¹, "Allah'ın karanlıklardan nura çıkarması"¹² gibi ifadelerle işaret ve ima edilmiştir. Tasavvufta, Hak âşıklarının aşkı "Elest Bezmi"nde başlar. Arâf suresi 172. ayette bu meclisteki ruhların Allah ile konuşmaları şöyle geçer: Allah ruhlara "Elestü birabbiküm?" (Ben sizin Rabbiniz değil miyim?) sorusunu sorduğunda ruhlar "Belâ!" (Evet!) diye cevaplamışlardır. Ruhlar bu cevap ile Allah'a ahitte/ yeminde bulunmuşlardır. Hak âşıkları bu yeminlerini hatırlar ve yeminlerine sadık kalmak için aşklarının büyüklüğünü göstermek için başlarına ne gelirse gelsin sabreder ve razı olurlar. Divan şiirinde, sevgili ile Elest Meclisi'nde görüşmüş ve konuşmuş olma; Elest Meclisi'nden beri âşık olma sık işlenen konulardandır. Bu mecliste Allah ile görüşülüp konuşulmuş olduğu için görüşülmüş ve konuşulmuş olan sevgili ile de çoğu zaman Cenab-ı Hak kastedilir.

Divan şiirinde ve tasavvuf şiirinde celal ve cemal tecellilerini işleyen çok sayıda şair olmuştur. Şiirlerinin büyük bir çoğunluğunda tasavvufi zevk ve bakış açısı görülen Fuzûlî de bunlardan biridir.

4. Fuzûlî'nin Türkçe Gazellerinde Celal-Cemal Tecellileri (Döngüsü/Birliği)¹³

Fuzûlî'nin üslubunun en belirgin özelliklerinden biri iki aynı düşünceyi aynı sözün tersiyle, zıddıyla anlatmasıdır. Divanında tezatlı anlatımlara bolca yer veren ve anlam karşıtlıklarının hemen

¹⁰ (Âl-i İmrân 3/27; En'âm 6/95; Yûnus 10/31; Rûm 30/19)

¹¹ (Hacc 22/61; Mü'minûn 23/80; Nûr 24/44; Furkân 25/62, Lokman 31/29; Fâtır 35/13; Zümer 39/5; Hadîd 57/6)

¹² (Bakara 2/257; Hadîd 57/9; Talâk 11)

¹³ Türkçe gazeller ve sıralama numaraları için kaynak olarak "Fuzûlî. (e-kitap) (2021). *Fuzûlî Divânı*. Haz. Dr. Abdülhakim Kılınç. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yay. <https://ekitap.yek.gov.tr/urun/fuz%C3%BBli-divani--ikinci-baski-850.aspx?CatId=271> (ET: 12. 05. 2026)" kullanılmıştır.

her çeşidini deneyen Fuzûlî, bunlar arasında en çok zıt kavramlarla oluşturulan kavram karşıtlığını kullanmıştır. Bazen birbirine zıt olmayan kavramları tezat oluşturacak şekilde bir anlam örgüsü içinde başarıyla kullanan Fuzûlî, zaman zaman da yanılısamaya başvurarak zıt kavramları anlam eşitliği oluşturacak şekilde kullanmıştır. Fuzûlî, Ali Nihat Tarlan'ın “iç hendese” olarak adlandırdığı beyitler arasında simetri ve paralelliğe dayalı geometrik bir düzen kurmuştur. Bu geometrik düzenin, simetrik ve paralel yapının oluşturulmasında bazen eşit bazen de zıt kavramlara dayalı kuruluşa sık başvurmuştur (Yazıcı 2009: 277-278, 317).

İki zıt veya zıt görünen kavram olan celal ve cemaletecellileri Fuzûlî'nin gazellerinde bazen ümit-korku, bazen elem-sevinç, bazen lütuf-kahr, bazen küdûret-safa gibi birçok zıt kavramla karşımıza çıkmaktadır. Tasavvufu ve inceliklerini iyi bilen Fuzûlî'nin Türkçe gazellerinde tasavvuf ehlinin görüşleri olan: “celalsiz cemalet, cemalsiz celal yoktur”, “her şeyin celal ve cemale bağlı olarak karşılıklı bir bütünlük içinde olduğu”, “celalin ortaya çıkışı, mahv (yok olma/fena) ve gaybeti (görünmeme) gerektirdiği”, “celal ve cemaletecellilerinin, ikisinin de aynı kaynaktan geldiği ve zat mertebesinde bir oldukları için; ‘lütfun da hoş, kahrın da hoş’ diyerek aynı derecede gönül rahatlığıyla rıza ve teslimiyet hâli içinde karşılanması gerektiği”, “celal tecellisinin cemali duyurmak için tasavvur edildiği”, “celal tecellisinin geçici ve hayali olduğu”, “Allah'ın cemalet-i mutlak olduğu” gibi görüşleri ve bu görüşlerin yansımalarını bulmak mümkündür.

İncelenen gazellerde ilgili beyitlerdeki celal ve cemaletecellileri şu dokuz tematik başlığa ayrılmıştır:

- 4.1. *Terk-i Can ve Fena Makamı (Varlığın Yoklukta Değer Kazanması)*
- 4.2. *Celalin Geçiciliği ve Nispiliği (Rahmetin Gazabı Aşması)*
- 4.3. *Âlem Aynasında Celal ve Cemalet Döngüsü (Kabz ve İnbisat Hâlleri)*
- 4.4. *Cevrin Ayn-ı Lütuf Olması (Sevgilinin Eziyetindeki Gizli İhsan)*
- 4.5. *Celalî Unsurların Cemalî Boyutu (Aşk Gami, Ok Yaraları ve Dertten Alınan Lezzet)*
- 4.6. *Ruhanî Safiyet ve İstihale Sırrı (Dertle Gelen Manevî Terakki, Saflaşma/ Pişme)*
- 4.7. *“Fakr u Fena” Saltanatı (Dünyeviliğin Reddi ve Müstağnilik)*
- 4.8. *İradenin İptali ve Hayret Makamı (Aşka Düşüren Sevgili)*
- 4.9. *Rıza Makamı*

4.1. Terk-i Can ve Fena Makamı (Varlığın Yoklukta Değer Kazanması)

Tasavvuf düşüncesinde terk-i can, kişinin canını ve benliğini sevgili uğrunda feda etmesini, fena ise kendi varlığını terk ederek sevgilide yok olmasını ifade eder. Fuzûlî'nin şiirlerinde bu anlayış, aşkın temel unsurlarından biri olarak karşımıza çıkmaktadır.

Kim verse cân yolunda bulur hâk-i makdemün
Gûyâ ki hâk-i râhunadur nakd-i cân behâ (G. 2/2)

Kim senin yolunda can verse ayak bastığın toprağı elde eder. Sanki senin yolunun toprağını elde etmek için peşin bir can parasını vermek icap ediyor.

İnsan hayatı (can), bir insan için dünyadaki en kıymetli şeydir (nakittir). Toprak/ toz ise en değersiz şeydir. Ancak divan şiiri estetiğinde, sevgilinin bastığı toprağın yanında canın lafı bile olmaz. Burada Fuzûlî'nin tezat sanatını kullandığı fakat anlamsal olarak kelimelere bir daha zıtlık

yüklediği yani değerli görülen “canı” değersiz, değersiz görülen “toprağı/ tozu” ise değerli kabul ettiği görülmektedir. Âşık, canını sevgilinin yoluna feda etmediği sürece o can aslında “işe yaramaz”, ham bir sermayedir. Can, maddi hayatın alametidir, maddi varlık ve dünya (mâsivâ) feda edilmelidir. Ancak sevgilinin ayak bastığı toprağa/ makama feda edildiğinde kıymetlenmiş olur ve gerçek değerini kazanır. Âşık canını feda ettiğinde bir şey kaybetmez; aksine, o kıymetli can nakdini verip karşılığında “sevgilinin yolunun toprağını” satın almış olur. Sevgilinin ayağının, yolunun toprağı âşık için göze çekilen sürmedir göze çekilir ve şifa verir (mâsivâdan kurtarır) görüşü, basireti artırır. Onun toprağı o kadar mukaddestir ki, uğruna can feda edilmeye fazlasıyla değer. Bu alışverişte şu ayete telmih vardır: “Şüphesiz Allah, mü’minlerden canlarını ve mallarını, kendilerine vereceği cennet karşılığında satın almıştır...” (Tevbe 9/111). Şair celal tecellisi olarak algılanan can vermeyi/ nakit vermeyi cemel tecellisi olarak görmektedir. Çünkü karşılığında sevgiliye / cemale ulaşmayı amaçlamaktadır.

Geh nâz u geh kirişme vü geh işvedür işün
Cânın sevenler olmasa yeg âşnâ sana (G. 19/2)

İşin bazen naz, bazen cilve bazen güzelliğinle âşığı hayran etmektir. İyisi mi canını sevenler, seni sevmesinler.

Sevgili bazen naz bazen kirişme bazen işve yapmaktadır. Birbirine yakın anlamları olan “naz, kirişme ve işve” tasavvufî anlam olarak sevgilinin aşığa kuvvet vermesi, ona iltifat etmesi, cilve yapması, onu kandırması, bilmezlikten gelmesi gibi bazen celâlî tecelli bazen cemelî tecelliye ifade eder. Âşık, sevgili tarafından celal ve cemel tecellileriyle oyalanır ve sınanır. Ümit ve korku arasındadır fakat bir türlü kavuşamaz. Âşık bu oyunlar yüzünden canından bezer fakat zaten maksat da candan, maddeden geçmektir. Şair, canını yani maddi varlığını önceleyen kimselerin bu aşka yönelmemesi gerektiğini belirtmektedir (Tarlan 2014: 76; Uludağ 2013: 196, 218, 271). Âşıklık kolay değildir, canını sevenler can alıcı sevgiliyi sevemezler. Divan şiirinde âşık o derecede sever ki belalar hatta can vermek onun için çok kolaydır. Gerçek âşık, sevdiği uğruna canını seve seve feda eder. Yeis ile ümit dengesinde ümit aşka, yeis ise maddeye aittir. İnsan canını yani maddeye olan bağına aştığında geriye sadece aşk ve ümit kalır. Böylece candan ve maddeden geçen kişi fenafillah makamına erer. Böylece celal tecellisi olan canı terk etmek, insanı cemale kavuşturur.

Şu‘le-yi şem‘-i ruhun agyâre bezm-efrûz olur
Âh kim yetgeç mana bir berk-i ‘âlem-sûz olur (G. 68/1)

Bir mum gibi aydınlık yanağının ışığı başkalarının meclisini aydınlatıyor. Fakat ah bana yettiği zaman âlemi yakan (her şeyi yok eden) bir şimşek olur.

Senin aydınlık yanağının ışığı olan vahdet nuru başkalarının meclisini aydınlatır. Fakat o vahdet nuru Hak âşığı olan şaire ulaştığı zaman her şeyi (mâsivâyı) yakıp yok eden bir şimşek olur. Âşık da mumdan çıkan ve aha benzeyen duman gibi bir ah eder ve vahdet nuruyla yok olur (fenafillah).

Dün demişsen ki Fuzûlî mana kurbân olsun
Sana kurbân olayum yine ne ihsândur bu (G. 228/7)

Dün “Fuzûlî bana kurban olsun, ölsün” demişsin. (Ey sevgilim!) Ben sana kurban olayım, bu ne büyük bir lütuftur ne güzel bir iyiliktir ki beni anmış, bana değer vermişsin!

Fuzûlî, sevgiliye kurban olmak ister. “Kurban” yakın olmak anlamındaki Arapça “kurb” kökünden gelir. Sevgiliye yakın olmak bir ihsandır. Onun yolunda can vermek de bir ihsandır. Fuzûlî burada iki manayı da kullanmıştır. Önce, Fuzûlî bana yakın olsun anlamı vardır, yakınlığı ilk isteyen sevgilidir (Allah’tır). Sonraki mana ise Fuzûlî’nin canını vererek Allah’a yakın olmasıdır, ikinci yakınlık isteyen şairdir. Bu sıralama tasavvufta Mâide suresi 54. ayette “Allah onları sever, onlar da Allah’ı severler.” ifadesindeki sıralamanın sırrından gelir. Sevgilinin Fuzûlî’nin adını anması da büyük bir ihsandır. Sevgilinin âşığa en büyük cezası onu tamamen unutması, yok saymasıdır (hicran/ihmal). Allah’ın celalî sıfatlarından “el-Mümît” varlıkların hayatlarına son veren, canlarını alan anlamındadır (Karagöz 2011: 86). Celal ile cemali bir gören, kahrı da lütfu da hoş gören Hak âşığı, can verip kurban olmayı bir yakınlık olarak görüyor. “Kurban” kelimesi bu iki tecelliyi de barındırır.

Âşığın derdinin dermanı candan geçmektir (fenafillah).

Candan geçeli buldum râhat gam-ı ‘âlemden
Hoş hikmet ile buldum ol derde bu dermânı (G. 285/8)

Canımdan (dünyevi varlığımdan ve nefsimden) vazgeçtiğimden beri, dünyanın bütün dertlerinden ve gamından kurtulup rahat buldum. Ne hoş ne derin bir bilgelikle o derdime böyle bir derman bulmuş oldum!

Kul dünyevi hırsları ve can kaygısını terk ettiği an, dünyanın bütün dertlerinin kendiliğinden yok olduğunu hayret ve hayranlıkla (hikmetle) görür. Bu mâsivâyı/ maddeyi terk etmektir. Dünyada hep gam gördüğü için dünyayı/ maddeyi terk edince gamdan da kurtulup rahata eriyor. Bu fenafillahtır (Allah’ta yok olmak).

Hâsılum yoh ser-i kûyunda belâdan gayrı
Garazum yoh reh-i ‘ışkunda fenâdan gayrı (G. 265/1)

(Ey sevgilim!) Senin kapının eşiğinde, senin mahallenin sokağında beladan ve dertten başka hiçbir kazancım, hiçbir elde ettiğim şey yoktur. Zaten senin aşkın yolunda kendimi yok etmekten, fena mertebesine ulaşmaktan başka hiçbir amacım, hiçbir niyetim de yoktur.

Belaları bir kazanç olarak gören âşığın tek maksadı fenafillahtır. Buradaki “belâ” Elest Meclisi’ndeki ikrarıdır. Âşığın vahdet diyarındaki bütün kazancı bu ikrarıdır. Bu ikrar sebebiyle belalara ve çeşitli imtihanlara uğrar (Tarlan 2014: 648). Tasavvuftaki en yüksek mertebelerden biri “fenafillah” (Allah’ın varlığında kendi benliğini, nefsinin yok etmek) mertebesidir. Kul, kendi varlığından, kibrinden, isteklerinden tamamen sıyrılır ve mutlak varlıkta erir. Fuzûlî, aşk yolundaki yegâne amacının bu fena (yok oluş) mertebesi olduğunu söyler. Âşığın dünyevi bir mutluluk yahut kazanç elde etmek gibi bir gayesi yoktur. Sevgilinin kapısında yalnızca dert ve musibetle karşılaşsa dahi bunun bir ehemmiyeti bulunmaz; zira bu yola çıkarken ki yegâne amacı, sevgilinin aşkında erimek ve kendi benliğinden sıyrılmaktır. Dolayısıyla maruz kaldığı her sıkıntı, âşığı tam da hedeflediği neticeye, yani sevgilide (Allah’ta) yok oluşturmaktadır.

Zehr-i kahrın içmedin var ise kasdun katlüm et
Âb-ı Hayvân içsem öldürmek olur müşkil meni (G. 276/2)

(Ey sevgilim!) Eğer beni öldürmek gibi bir niyetin varsa, bunu bana o ayrılık ve kahır zehrini içirmeden önce, hemen şimdi yap! Çünkü âb-ı hayat¹⁴ (ölümsüzlük suyu) içersen, artık beni öldürmen senin için çok zor olur!

Âşık için fenafillah, hakiki manada bir ölümsüzlüktür. İçene ebedi hayat bahşeden ve ölümü unutturan o efsanevi su (âb-ı hayat); klasik Türk edebiyatında sevgilinin dudağı, tatlı bir kelimayı yahut âşığa sunduğu aşkın ta kendisidir. Dolayısıyla sevgiliden gelen kahır yudumlamak, aslında âb-ı hayattan içmek anlamına gelir. Sevgilinin sunduğu kahırlar, âşık için bir celal tecellisi değil, bilakis onu ölümsüzlüğe ulaştıran en büyük lütuf, yani cemaldır.

‘Âr katlünden sana men teşne âb-ı tîguna

Öldürür hasret ger öldürmezsen ey kâtil meni (G. 276/3)

Ey katleden sevgili! Beni öldürmekten sakın çekinme. Ben senin o keskin kılıcının suyuna susamışım. Eğer beni öldürmezsen, zaten sana kavuşmanın hasreti beni er ya da geç öldürecek.

Su hayat vericidir, kılıç ise öldürücüdür. Kılıcın suyu, parlaklığı ve keskinliği anlamına gelir ki bu öldürücülüğünü gösterir. Âşık öldürücü kılıcı istiyor çünkü hakiki sevgilinin öldürücü kılıcı, âşığın sevgilide (Allah'ta) yok olmasıdır. Kılıcın suyu, ölümsüzlük suyudur. Sevgili naz ediyor, öldürüp kendisine kavuşmayı lütfetmiyor. Âşığı buna layık görmüyor. Âşığı asıl üzen sevgiliye kavuşamamaktır. Âşığın arzusu sevgilide (Allah'ta) yok olmaktır.

Sahlama nakd-i gam-ı ‘ışkını ey cân zâhir et

Kim verem habs-i bedenden çıkmağa ruhsat sana (G. 18/2)

Ey can, aşk gamı parasını saklama; ortaya çıkar. Ancak bu şekilde beden hapsinden çıkman için sana izin veririm.

Can verilmeden beden hapsinden çıkılmaz. Can aşk gamının parası olarak verilince beden hapsinden çıkılacaktır. Bu yüzden âşık canını saklamamalı, vermekten sakınmamalıdır.

Konuyla ilgili diğer beyitlerin gazel ve beyit numaraları şu şekildedir: (G. 62/1), (G. 276/9).

4.2. Celalin Geçiciliği ve Nispiliği (Rahmetin Gazabı Aşması)

Celal tecellileri geçicidir, izafidir, mutlak kabul edilmemektedir. Rahmete götürücü, cemale yönlendirici bir işlevi vardır.

Sensen kılan mezâhir-i ümmîd ü bîm edüb

Mûsânı ilm genci ‘asâsını ejdehâ (G. 2/3)

Sen ümit ve korkunun tecelli ettiği yer olarak Hz. Musa'yı ilim hazinesi, esasını da ejderha kılsın.

Allah, Hz. Musa'yı ilim hazinesi kılmıştır ve bu hazineden herkes bir şeyler ümit edebilir. Bu cemal tecellilerindendir. Asası ise ejderhadır ondan korkulur bu da celal tecellilerindendir. Fakat bu misalde Musa yani cemal asıldır. Asanın ejderha oluşu ise sadece geçici bir süredir, celalin bir görünüşüdür. Celal tecellisi olarak asanın ejderha şeklinde kahreden bir azamet olarak

¹⁴ Âb-ı hayvan (âb-ı hayat): İçen kişiye ebedi ömür veren, ölüm yüzü göstermeyen efsanevi, kutsal su. Klasik edebiyatta sevgilinin dudağı, onun tatlı bir sözü veya âşığa sunduğu aşkın ta kendisi âb-ı hayat'tır.

gösterilmesinden maksat, peygamberlik mucizesi olarak halkı imana davet etmektir. İmana davet ise Hakk'ın cemaline davettir. Cenab-ı Hak, Kur'an-ı Kerim'de "Tut onu ve korkma, biz onu hemen eski durumuna döndüreceğiz" (Tâhâ 20/21) demekle celal tecellisinin geçici, cemalin daimî oluşunu gösterir. Çünkü eski inanışa göre hazineleri ejderhalar korur. Fakat bunlar birer tılsımdır/ hayaldir, esasen mevcut değildir. Fuzûlî'nin misalinde de ejderha, aslında bir değnektir, bir alettir. Kur'an'da "Şu sağ elindeki nedir ey Mûsâ? Mûsâ dedi ki 'O benim değneğimdir. Ona dayanırım, onunla koyunlarıma yaprak silkelerim. Onunla başka işlerimi de görürüm.' Allah, 'Onu yere at ey Mûsâ!' dedi. Mûsâ da onu attı. Bir de ne görsün o, hızla akan bir yılan olmuş. Allah, şöyle dedi 'Tut onu korkma! Biz, onu yine eski durumuna döndüreceğiz'" (Tâhâ 20/17-21) ifadeleriyle anlatılmaktadır. Fuzûlî celal tecellisinin varlığını geçici olarak görmektedir, bir hayal, kısa süreli bir görünüşdür. Celal tecellisini esas olarak görmemekte, esas olarak cemali görmektedir. Celal tecellisi cemale yönlendirir. Esas olan korku değil sevgidir, güzelliştir (Tarlan 2014: 20-21). Tasavvuf ehlinin önemseddiği şu kutsi hadis de buna işaret etmektedir: "Muhakkak ki rahmetim, gazabımı geçmiş (aşmış)tır" (Müslim Tevbe, 14-16 (Hadis No: 2751); Buhârî, Tevhid, 12)

Aşk celal veya cemal olarak tecelli eder.

Ya'kûb'da nişâne-i şevkun gam u elem
Yûsuf'da neş'e-i nazarun behcet ü bahâ (G. 2/5)

Senin hararetli aşkının nişanesi Yakup'ta gam ve elem (celal), bakışının vücuda getirdiği sevinç, güzellik ise Yusuf'ta sevinç, güzellik, zariflik (cemal) şeklinde görülür.

Bu iki peygamberin hayatlarına bakıldığında Allah'ın celal ve cemal sıfatlarına mazhar oldukları görülür. Hararetli aşkın esası Allah'tadır ve ona karşıdır, bu aşk cemaldır. Bu aşk Hz. Yakup'ta hüznler, ızdıraplar şeklinde ortaya çıkarken Hz. Yusuf'ta sevinç ve güzellik olarak tecelli ediyor (Tarlan 2014: 22). Hz. Yakup'un, Hz. Yusuf'a olan aşk ve şefkat ile olan sevgisi, Allah'ın cemalinin tecelli yeri olan Yusuf'a karşıdır. Aşkın harareti ve cemale kavuşma arzusuyla dökülen gözyaşları, görünüşte bir celal tecellisi niteliği taşısa da hakikatte doğrudan doğruya cemale ulaşma gayesini barındırmaktadır. Yani sevinç ve güzellik cemal olduğu gibi, cemal arzusuyla çekilen elem ve gam da cemaldır. Bir önceki beyitte olduğu gibi Fuzûlî yine cemali esas almıştır. Celal burada da kavuşuncaya kadar olan geçici bir durumdur. Celal tecellisi olan hüznler ve elemeler, cemal tecellisi olan sevinç ve neşeye dönüşür.

Celal tecellileri bazen cemale zorla götürür. Gazap görünür ama rahmettir.

Ey Fuzûlî bahmayam tâ gayra her hûnin müje
Âteşin bir mildür kim çeşmüme gayret çeker (G. 95/8)

Ey Fuzûlî! Her kanlı kirpik başkasına bakmayayım diye kıskançlıkla gözüme çektiği ateşli bir mildir.

Eski bir ceza yöntemi olan mil çekme; kızgın demir çubuk olan milin, göze batırılarak gözün yakılıp kör edilmesidir. Şair her kanlı kirpiği gözü kör eden kızgın mil çubuklarına benzetiyor. "çeşmüme gayret çeker" ifadesindeki "gayret" kıskanma anlamındadır. Allah'ın sıfatlarından biri de gayret kelimesi ile kökteş olan "Gayûr"dur. Çok kıskanan anlamına gelen Gayûr, Allah'ın kullarını haram ve kötülüklerden şiddetle sakındırması, günah işlemelerini istememesi demektir (Karagöz

2011: 52). Allah'ın sevdiği kullarını bela ve musibetlere maruz bıraktığı ve onları böylece günahlara girmekten alıkoyduğu, temizlediği veya makamlarını yükselttiği ile ilgili hadisîşerifler¹⁵ ve Kur'an-ı Kerim'de "Mü'min erkeklere söyle, gözlerini haramdan sakınsınlar..." (Nur 24/30) ayeti birlikte değerlendirildiğinde kullarının haram ve kötülöklere bulaşmasını, günah işlemelerini istemeyen gayûr sıfatı olan Allah'ın, haram olan bakışı engellemek ve kulun sadece kendisine yönelmesini sağlamak¹⁶ maksadıyla sıkıntılar verdiği vurgulanmaktadır. Divan şairi güzele bakar ve güzelde Allah'ın sanatını görür. Fuzûlî Hak âşığıdır, eğer güzele bakarken nefsanî arzu ve isteklere kapılırsa, mecazî güzellere meyil ederse, hakikî sevgili olan Allah, bunu istemez ve sıkıntılar verir. Mâsivâyâ arzu ile bakış, âşığın gözüne mil çektirir. Âşık, mâsivâyı görmemelidir, görürse de Allah'ın isim ve sıfatlarının tecellileri olarak görmelidir.

Gönlüme salmış hatun zevkî felek kan yutdurup
Tıfl tek kim ohıdurlar zecr ile Kur'ân ana (G. 22/6)

Felek ayva tüylerinin zevkini bana kan yutturup gönlüme salmış. Zorla Kur'ân okuttukları çocuk gibi.

Fuzûlî'nin çok katmanlı anlamlar barındıran bu beytine zâhirî açıdan bakıldığında; 'hat' mazmununun yanak üzerindeki ince tüylere (ayva tüyelerine) işaret ettiği ve bu tüylerin birer çocuğa teşbih edildiği görülür. Yanakta biten bu tüyler, âdetâ yanağın kanıyla beslenip büyümektedir. Öte yandan hattın diğer bir anlamı da 'yazı'dır; bu bağlamda sevgilinin yüzü bir Mushaf'a, iki yanağı ise Mushaf'ın iki yaprağına benzetilir. Dolayısıyla sevgilinin çehresinde beliren ayva tüyleri, Kur'an sayfası niteliğindeki bu yüz üzerinde gezinerek onu okuyan mektep çocuklarını temsil etmektedir. Kur'an-ı Kerim'e Mushaf-ı Osman da derler çünkü Mushaf (sayfalar) onun zamanında çoğaltılmıştır. Hz. Osman, Hz. Peygamber'in iki kızıyla evlendiği için de "zinnureyn" yani iki nur sahibi ünvanı almıştır. Aynı şekilde Kur'an'da da iki nur iki yaprak vardır. Hat Kur'an'ın yazısı, yanak ise onun nurudur (Tarlan 2014: 85).

Beytin iç manasına bakıldığında ise yanak vahdeti, üzerindeki tüyler ise kesreti ifade eder. Hattın güzelliği yanaktandır. Hat yani tüyler görölme görölme arasında iken yanak nur saçan, parlayan asıl güzelliştir. Hattın yanağa geçme yani kesretten vahdete geçme zevkini felek gönle salmıştır. Kan yutarak büyüyen o ayva tüyleri çeşitli dert ve sıkıntılar çektirir. Yani kesrete, mecazî güzelliğe ve onun altındaki vahdete (asıl güzelliğe) yöneldiğinde kan yutulur. Kesretten vahdete geçebilmek için bütün madde âleminden tecerrüd edilecek, aşk ile ızdırap çekilecektir (Tarlan 2014: 85). Kur'an'ın yazısını okuyan çocuk, zorla okur ve onun derin manalarını bilmez. Oyundan, eğlenceden el çektilirip zorla Kur'an öğretilirken ızdıraplar, sıkıntılar çektiğini düşünür fakat sonuçta Kur'an'ı hıfzetmiş olur. O çocuk gibi âşık da hat ile yani kesretteki güzellikler ile yanağa (vahdete) ulaşır. Bunun için kan yutmakta, sıkıntılar çekmektedir.

¹⁵ Ayrıntılı bilgi için bkz. "Hadisîşeriflerde Celal ve Cemal" başlıklı bölüm.

¹⁶ Kur'an-ı Kerim'de "Yalnız sana ibadet ederiz ve yalnız senden yardım dileriz" (Fatiha 1/5), "Rabbimize yönelin..." (Zümer 39/54), "Kimin dinî, iyilik yaparak kendini Allah'a teslim eden ve hakka yönelen İbrahim'in dinine tabî olan kimsenin dininden daha güzeldir? Allah, İbrahim'i dost edindi." (Nisa 4/125), "... İşte bu, Rabbim Allah'tır. Yalnız O'na tevekkül ettim ve ancak O'na yöneliyorum." (Şura 42/10) gibi birçok ayette sadece kendisine yönelinmesini ister.

Burada şair, kaderin yani Allah'ın, celal tecellileri ile hem çocuğu hem de âşığı zorla, kan yutturarak yani sıkıntılar ve belalarla cemale yani hedefe ulaştırdığını söylemektedir. Celal tecellilerinin sonu yine cemaldır. Celalden maksat cemale kavuşturmadır.

Âşıklar geçip giden (geçici olan) gam / bela (celal) oklarını severler.

Geçti tenden ohların tenhâ kalup dil dem-be-dem

Nâleler eyler geçen hem-demlerin etdükçe yâd (G. 63/5)

Okların tenden geçti, gitti ve gönlü yapayalnız kıldı. Şimdi o geçip giden dostlarını anarak her an feryat ediyor.

Sevgilinin aşk ve ızdırap oklarını âşık dost olarak görüyor fakat o bela ve ızdıraplar geçince gönül yalnız kalıyor. Dostları sayesinde geçirdiği o ızdıraplı (âşık için kıymetli) zamanları anıyor ve onları özleyip feryatlar ediyor. Aynı zamanda o dost oklar, o derece acı vermiş ki hatırlamakla bile feryat ettiriyor. “Geçti, geçen” fiilleri ile okların bedene geçmesi; kan anlamına da gelen “dem” kelimesinin tekrarı; gam, keder anlamı da olan “hem” ve nalelerin devam ediyor olması büyük acıları çağırıştırır. Âşıklık gereği olarak celal tecellileri olan acıları özlüyor ve onları cemaal gibi görüyor. Yani insanoğlu geçen sıkıntılı zamanları hatırladığında eğer doğru davranışları yapmışsa onları tatlı birer anı olarak hatırlar. Âşık da sevgili için ne zorluklara ne sıkıntılara katlandığını düşündükçe o sıkıntılı günleri özlemle anıyor. Çünkü bunlar âşıklığının delilidir ve Elest Meclisi'ndeki Hak âşığının ahdinde durduğunun ispatıdır. Ayrıca okların geçip gitmesi gibi celal tecellileri de geçici olmuş oluyor.

4.3. Âlem Aynasında Celal ve Cemal Döngüsü (Kabz ve İnbisat Hâlleri)

Kâinat bazen celal bazen cemal görülür. Kâinat bu iki tecellinin zuhur yeridir. Celal ve cemal döngü hâlinde sürekli değişir.

Dem-â-dem ‘aks alur mir’ât-ı ‘âlem kahr u lütfunda

Anun-çün geh küdüret zâhir eyler geh safâ peydâ (G. 4/4)

Âlem/ dünya aynası her an senin kahr ve lütfunun aksettiği yerdir. Bu yüzden bazen bulanık ve sıkıntılı; bazen huzurludur.

Fuzûlî bu beyitte katmanlı anlamlar kurmuştur. Küdüret, bulanıklıktır, zıddı saffettir. Saffet yakınlık, küdüret uzaklık sayılır (Cebecioğlu 2020: 292). Astronomik ve meteorolojik olarak dünyanın karanlıklar, bulutlar, sisler içinde kaldığı zamanlar olur ki celal tecellisidir. Aydınlık, güneşli, açık ve parlak havanın hâkim olduğu zamanlar olur ki cemal tecellisidir. Havadaki bu iki çeşit tecellinin yanında insanın dünyada karamsar, sıkıntılı, kabz hâlinde olduğu zamanları olur ki bu uzaklık ve celal tecellisidir; neşeli, huzurlu, bast hâlinde olduğu zamanlar da olur ki bu yakınlık ve cemal tecellisidir. Kâinat bu iki tecellinin zuhur ettiği aynadır. Ayna hakikatte sadece akis alan bir mazhardır, kâinatta öyledir. Bütün bu hadiseler, tek bir mevcudun iki vasıfta tecellisidir. Gece ile gündüz, güneş ile dünyanın konumuna göre insanlara göre vardır. Hakikatte ne gece ne gündüz mevcuttur (Tarlan 2014: 28). Allah'ın “el-Kahhâr” ve “el-Latîf” isimleri vardır ve bu isimler kâinata kahr ve lütf olarak akseder. Celal ve cemal tecellileri birçok kez bu iki isimle ifade edilir. “Latîf” fiillerini rıfk ile gerçekleştiren, kullarına iyilik ve merhamet eden, yaratılmışların ihtiyacını en ince noktasına kadar bilip sezilmez yollarla karşılayan, zatı duyularla algılanamayan, en gizli ve ince

hususları dahi bilen anlamlarına gelir (Topaloğlu 2003: 108). Kakhâr ismi ise yenilmeyen, yegâne kudret ve tasarruf sahibi anlamlarındadır. Allah'ın başkasını iradesi dışında iş yapmaktan alıkoyması ve kendi iradesince hareket etmekten kişiyi menetmesi Kakhâr isminin tecellisidir (Topaloğlu 2001: 169). Latîf ismindeki en gizli ve ince hususları bilmesi ve ona göre lütfetmesi ile Kakhâr ismindeki başkalarının irade ettiğini değil de kendi irade ettiğini zorla yaptırmasını tasavvuf ehli “kahrının içinde lütfü lütfunun içinde kahrı vardır” sözüyle açıklar. Çünkü Allah, layık olanı zorla hayra ve lütfâ sevk edebilir. Lütfederken insanın bilemeyeceği, hikmetini anlayamayacağı incelikte hatta bazen şer/ kötü zannettiği şekilde lütfedebilir.

Gehî topraga eyler hikmetün bin meh-likâ pinhân

Gehî sun'un kılur topraktan bin meh-likâ peydâ (G. 4/5)

Bazen hikmetin bin ay yüzlü güzeli toprağa gizler. Bazen topraktan bin ay yüzlü güzeli ortaya çıkarır, vücuda getirir.

Ay da güneş gibi görünürde ufuktan/ topraktan doğar ve yine toprağa doğru batır gömülür. Bin ay yüzlüyü toprağa gömmesi celalinin, bin ay yüzlüyü topraktan yaratması da cemalinin eseridir. Zahirî kötü olan ölüm, düşünüldüğü gibi değildir; Hakk'ın hikmetinin eseridir (Tarlan 2014: 28). Güzelliklerin/ cemalin asıl kaynağının Cenab-ı Hak olduğunun anlaşılması için celal sıfatı her nefsin ölümlü olduğunu¹⁷ göstermek üzere tecelli eder. Hayat ise bir lütuf eseridir. Cemalinin tecellisi olarak hayat ve güzellikler Allah tarafından yaratılır/ bahşedilir. Toprağa gidenler ve topraktan gelenler bir celal-cemal döngüsü oluşturuyor. “...Biz şüphesiz (her şeyimizle) Allah'a aidiz ve şüphesiz O'na döneceğiz...” (Bakara 2/156) ayetinin Allah'ın isimleriyle tecellisinin gözle görülen bir kısmı olarak yaşam ve ölüm gerçekleşiyor.

Cihân ehline tâ esrâr-ı 'ilmün kalmaya mahfî

Kılupdur hikmetün küffâr içinde enbiyâ peydâ (G. 4/6)

Dünya halkı için senin ilminin sırları gizli kalmasın diye, senin sonsuz hikmetin, peygamberleri (karanlığın ve) kâfirlerin içinde yaratmıştır.

Allah celalinin içine cemalini koyar. Karanlıklardan nur çıkaran¹⁸ Cenab-ı Hak'ın peygamberlik verdiği kullarından bazıları kâfirlerin olduğu bölgelerde çıkmıştır. Allah kâfirlerin içinde yanlışları görüp doğruyu arayan kullarına vahiy ile doğruyu göstermekte ve bu lütfü/ cemali sayesinde birçok insan kâfirliği bırakıp peygambere inanarak dinen en büyük lütuf kabul edilen hakiki kurtuluşa ermektedir.

Nisâr-ı şefkatündür kim olur izhâr-ı hamdün çün

Fuzûlî tîre tab'ından kelâm-ı cân-fezâ peydâ (G. 4/7)

Senin şefkatinin saçısıdır ki, sana olan hamt ve senasını açığa çıkarmak için Fuzûlî'nin o karanlık ve bulanık mizacından cana can katan, ruhu diriltten sözleri (şiiirleri) ortaya çıkıyor.

İnsanoğlu kara topraktan ve bulanık bir sıvıdan yaratılmakta ve ona can verilmektedir. Tabiatıta tohumlar da canlanıp karanlık topraktan bitmektedir. Can dudaktır, görünmez o kadar küçüktür.

¹⁷ Âl-i İmrân 3/185: “Her nefis ölümü tadacak, sonra döndürülüp bize getirileceksiniz.”

¹⁸ Bakara 2/257: “Allah iman edenlerin velisidir, onları karanlıklardan aydınlığa çıkarır. İnkâr edenlerin velileri ise sahte tanrılarıdır, onları aydınlıklardan çıkarıp karanlığa sokarlar. İşte bunlar ateşliklerdir, bunlar orada devamlı kalıcıdır.”

Ancak söz söyleyince varlığı meydana çıkar. Can da öyledir. Hareketle meydana çıkar. Fuzûlî kendini sıfırıyor. Sözlerini kendinden görmüyor, Allah’a hamdinin ortaya çıkması için Allah, ona, şefkatinin saçısı olarak o güzel sözleri bahşetmiştir. Aslında o sözler de Cenab-ı Hakk’a aittir. Fuzûlî sadece bir aracıdır. Beyitte karanlık tabiatı cana can katan sözlerin çıkması, Allah’ın şefkati ve hikmeti olarak celalden cemalin çıkmasına işarettir.

Konuyla ilgili diğer beyitlerin gazel ve beyit numaraları şu şekildedir: (G. 19/5), (G. 135/2), (G. 140/3).

4.4. Cevrin Ayn-ı Lütuf Olması (Sevgilinin Eziyetindeki Gizli İhsan)

Celal tecellisi gibi görülen sevgilinin cevrleri âşık için lütfun ta kendisi kabul edilir. Bunlar, sevgilinin eziyet gibi görülen gizli ihsanlarıdır.

Fuzûlî, celali cemal yani lütuf görmekte, onu istemekte ve sevmektedir. Âşıklar, Elest Meclisinde “belâ” demişlerdir ve sadakatlerini göstermek isterler.

Cevrden âh etme ey ‘âşık ki ‘ayn-ı lutfdur
Dûst esbâb-ı kemâl-i hüsne noksân istemez (G. 115/4)

Ey âşık! Sevgilinin sana çektiği eziyetlerden dolayı sakın şikâyet edip ah eyleme; çünkü o eziyet lütfun ta kendisidir! Dost (senin) güzelliğinin kemale ermesine yarayacak vesilelerin eksik kalmasını istemez.

Sevgilinin aşığa cevri etmesi, onunla ilgilendiğini gösterir. Gerçekten terk edilen âşık, ceza gören değil, ihmal edilen ve unutulandır. Eğer dost size eziyet ediyorsa, sizi potasında eritiyor, nazarında tutuyor demektir. Cevrler, noksanları temizleyecek ve âşık âdeta cürüften temizlenen altın gibi saflaşacak ve ruhen olgunlaşacaktır. Saflaşmadan, kemale ermeden vahdete ulaşmak mümkün değildir. Bu yüzden cevrlere, dışarıdan dert gibi görünse de hakikatte “ayn-ı lütuf” (lütuf kaynağı) kabul edilir. Bu sebeple âşık ah etmemeli, aslında lütfun ta kendisi olan bu cevrlere sevinmelidir. Fuzûlî’nin cevri “ayn-ı lütuf” demesi celal tecellilerini cemal olarak görmesi sebebiyledir.

Ey Fuzûlî hûb rûlardan tegâfüldür yaman
Ger cefâ hem gelse anlardan bir ihsandur sana (G. 8/7)

Ey Fuzûlî, güzel yüzlüler âşıkları görüp tanımamazlıktan gelir, onlarla hiç alakadar olmazlarsa kötü olan budur. Onlar tanımamazlık etmeyip cefa etseler, bu cefa sana bir ihsandır.

Cefayı bir ihsan olarak görüyor. Kahrı lütuf biliyor. Asıl cefanın olmaması, sevgilinin âşığı umursamaması, onunla alakadar olmaması kötüdür. Cefa, sevgilinin yani hakiki sevgili olan Cenab-ı Hakk’ın ilgilendiği, alakadar olduğunu gösterir. Ayrıca bu cefalar âşığın olgunlaşmasını, arınmasını ve sevgilinin istediği hâle gelmesini sağlar. Böylece hadislerde bahsedildiği gibi kul günahsız hâle gelecek, affa mazhar hâle gelecek, cennete, Allah’ın rızasına ve cemalullahı (Allah’ın cemaline) erişecek ki asıl ihsan, hiçbir şey ile kıyaslanamayacak büyük ihsan bu kabul edilir.

Ey Fuzûlî felegün var senünle nazarı
Kim gam u mihnetini verdi ne kim var sana (G. 16/10)

Ey Fuzûlî, herhâlde feleğin sana hususi bir sevgisi, bakışı var ki, ne kadar gam ve mihneti varsa hepsini sana vermiştir.

“Hadisîşeriflerde Celal ve Cemal” bölümünde verilen Hz. Peygamber’in “Mükâfatın büyüklüğü belanın büyüklüğü ile (orantılıdır). Allah bir topluluğu sevdi mi onları musibete müptela eder. Kim bundan razı olursa Allah da ondan razı olur. Kim de razı olmazsa Allah da ondan razı olmaz.” ve “Cennette çok dereceler, duraklar vardır. Ama kul ceht ederek ona erişemez. Hak Teâlâ o kişiyi bela ile o makama eriştirir.” ifadeleri Fuzûlî’nin feleğin kendisine ettiklerine nasıl olumlu bir bakış açısıyla bakabildiğini, dayanağının ne olduğunu göstermektedir.

Bir zaman geçmez ki dil tigunden olmaz çâk çâk
Açılır her dem dutulmuş gönlüm ihsânun görüp (G. 35/4)

Gönül her zaman senin kılıcının ilham ettiği aşktan ve ızdıraptan parça parça olur. Senin bu ihsanını görüp mahzun, ümitsiz gönlüm her an açılır.

Gönül, kılıcın geçmesi ile parça parça olunca tutulmuş gönül bu ihsanları görüp her an açılmaktadır. Âşık, kılıç yaralarından parça parça olan yani belalar, ızdıraplar içinde kalan gönlünün sevgilinin bu ihsanlarını gördükçe açıldığını, mutlu olduğunu söylemektedir. Zahiren celal tecellisi olarak gördüğümüz parça parça olmak bile âşığı mutlu eden büyük bir lütuftur. Çünkü Hz. Peygamber’e “İnsanlardan kimler en şiddetli belalara uğrarlar?” diye sorulduğunda O: “Peygamberler. Sonra derece bakımından onlara en yakın olanlar, sonra da onlara yakın olanlar. Kişi dini (imani) nispetinde imtihan edilir...” (Tirmizî, Zühd, 56; İbn Mâce, Fiten, 23; Ahmed b. Hanbel, Müsned, I/172) diyerek büyük belalara maruz kalan âşıklara müjde vermiştir.

Giriftâr-i gam-i ‘ışk olalı âzâde-yi dehrem
Gam-ı ‘ışka meni bundan beter yâ Rab griftâr et (G. 44/6)

Aşk gamına müptela olalı beri dünya endişelerinden kurtulmuşum. Yâ Rabbi! Aşk gam ve ızdırabına beni bundan daha beter müptela et.

Fuzûlî’de daima görülen aşk derdinin artması isteği burada da vardır. Aşk dertleri ile bu dünyanın tüm endişelerinden kurtulmuştur. Çünkü mâsivâyı terk etmiş ve fenafillaha ulaşmıştır. Tevhidin sırlarına vakıf olmuş, lezzetini tatmaktadır ve bunu dünyadaki hiçbir şeye değişmez. Bunun için aşk derdinin çoğalmasını istemektedir. İsteddiği gamlar, dertler aşk gamı ve derdidir ve bu aşkın gamı ve derdi aslında onun için lütuftur. Celal tecellisi görünümündeki cemal tecellileridir ya da tevhit hâlinde celal ile cemal ve tecellileri bir bütündür.

Fuzûlî, aşk yolunda lütuf olarak gördüğü belaları sever ve onların artmasını ister.

Olur kaddüm dü-tâ ‘ışkun yolında bir belâ görgeç
Tarîk ehline ‘âdetdür tevâzu‘ âşnâ görgeç (G. 52/1)

Aşkın yolunda bir bela ile karşılaşınca belim bükülür. (Çünkü) yolda giderken bir dost görünce onu eğilip selamlamak âdettir.

Fuzûlî, aşkın yolunda her belayı bir dost gibi karşılamaktadır. Yol ehli aynı zamanda seyr ü sülûk ehlidir. Sâlik tevazuyu da öğrenmelidir. Şair, belaların belini büküğünü, incitmeden ve memnun olarak söylüyor. Belalardan her durumda memnundur.

Koyma nâkıs ehl-i derd içre Fuzûlîni tabîb
Eyle bir derman ki derdin ede gün günden ziyâd (G. 63/8)

Ey hekim (Ey hâkim olan Allah'ım)! Fuzûlî'yi dert ehli içinde eksik bırakma. Ona öyle bir derman eyle ki derdi her gün daha da artsın.

Derdini benimseyen Fuzûlî, hakiki aşka yönelmiş bir âşık olarak mecazi güzele meyletme noksanlığından kurtulmayı arzulamaktadır. Şair bu doğrultuda, hakiki aşktan doğan derdini her geçen gün artıracak bir derman ve deva talep eder. Zahirî algının aksine, bu aşk yolunda derdin sürekli artması aslında hakiki dermana dönüşmektedir. Nitekim burada celal ile cemalin birliğine bir işaret bulunmaktadır. “Tabîb” diye seslendiği Allah’ın, Kur’an-ı Kerim’de çok geçen isimlerinden biri olan “el-Hakîm” ismi “her işi hikmetli olan, her şeyi yerli yerinde yapan, kusursuz düzen kuran” anlamındadır ve bu, celal görünen cemali ve cemal görünen celali insanoğlu anlayamasa da Allah’ın hikmetinden olduğuna işaret eder.

Getür yâdım anun yanında ger görsen ki kahr eyler
Hâmuş olma yine düşnâm takrîbiyle tekrâr et (G. 44/2)

Onun kahrettiğini gördüğün zaman beni ona hatırlat, susma; sövme bahanesi ile de olsa benim adımı tekrar et.

Âşığın istediği lütuf değil kahırdır. Âşık için asıl lütuf budur. Âşığın korktuğu şey unutulmak ya da bilmezlikten gelinmesidir. Tasavvuf ehlinin “Kahrın da hoş, lütfun da hoş” demeleri celal ve cemal tecellilerinin ikisini de hoş görmeleridir. Fakat lütuf ile kahr arasında tercih yapacak olsalar kahrı tercih ederler çünkü bela, dert, musibet, sıkıntı gibi şeyler hem günahlarına kefarete olacaktır hem de âşığın sevdiğine sunabileceği en önemli şeylerden biri aşkı için sadakatle nelere katlanabileceğini göstermektir. Bu, aşkının derecesini de gösterir.

Ham açıldukça zülfünden belâ vü mihnetüm artar
Bi-hamdi'llâh ki ‘ömrüm uzanur cem‘iyyetüm artar (G. 101/1)

Sevgilinin saçının büklümleri (kıvrımları) açıldıkça benim belam, derdim ve sıkıntım artar; Allah'a hamdolsun ki (bu sayede) hem ömrüm uzar hem de dertlerimin topluluğu (veya iç huzurum) artar.

Cemiyet derli, toplu, düzenli olma anlamına da gelir. Tasavvufta ise insanın mâsivâdan yüz çevirip zihnen ve ruhen yalnız Allah ile meşgul olması, yalnız Allah ile olması durumudur (Uludağ 2012: 86). Şairin aşkı arttıkça bela ve mihneti artar ve bu onu arındırarak Allah ile olmasını sağlar.

Gam günü üstümde senden özge yoh ey dūd-ı âh
Lûtf kıl menden götürme sâye-i ikbâlünü (G. 267/7)

Ey ahımın dumanı! (Bu karanlık) gam günümde üzerimde senden başka (bana sahip çıkacak) hiç kimse kalmadı. Ne olur lütfet de (üzerime düşen o kapkara) talihimin gölgesini benden eksik etme, beni tamamen yalnız bırakma.

Gam günü âşığın dertten perişan olduğu, sevgilinin hasretiyle yandığı o yalnızlık zamanıdır. Böyle günlerde dostlar, akrabalar, hatta gölgenin kendisi bile (karanlıkta yok olduğu için) insanı terk eder. Ayrıca gam günü, mahşer günüdür. O gün de dostlar, akrabalar ortadan kaybolacak herkes kendi

derdine düşecektir. Âşığın oraya götüreceği şey de bu dünyada çektiği çileler, ahlardır. Ve o gün orada lütuf beklenenecektir. Âşığın ağzından çıkan ahının kapkara dumanı üzerinde durarak ona bir talih gölgesi gibi siper olur. Dünyada sadık bir âşık olduğu için herkesin onu terk ettiği hesap gününde dünyadaki dostları kabul ettiği dert ve ızdıraplarını ve onlardan hasıl olan ahlalarını hatırlayıp onlardan lütuf (günahlarına kefaret olmalarını) bekliyor.¹⁹

Çoh oldukça gam u derdüm reh-i ‘ışk içre hoş-hâlem
Fuzûlî şâd olup şükr etmeyem mi ni‘metüm artar (G. 71/7)

Ey Fuzûlî! Aşk yolunda gam ve derdim çoğaldıkça hâlim güzelleşiyor. Nasıl mutlu olup Allah’a şükretmeyeyim ki Allah bana nimetini arttırıyor.

Âşık/ Fuzûlî aşk yolunda gam ve derdinin çoğalmasından çok hoşnuttur ve bundan dolayı şükretmektedir. Çünkü aşk yolundaki gam ve dertleri (celal tecellilerini) nimet, lütuf, ihsan olarak görüyor. Celali cemel görüyor ya da ikisini bir görüyor. Önemli olan tecellinin olması yani sevgilinin onunla ilgilenmesidir.

Konuyla ilgili diğer beyitlerin gazel ve beyit numaraları şu şekildedir: (G. 14/2), (G. 18/1), (G. 23/4), (G. 23/7), (G. 25/1), (G. 36/2), (G. 36/4), (G. 36/6), (G. 52/6), (G. 60/2), (G. 71/6), (G. 79/5), (G. 81/5), (G. 84/6), (G. 112/3), (G. 194/6), (G. 199/1), (G. 232/1), (G. 232/2), (G. 259/7), (G. 261/1), (G. 271/2), (G. 288/7).

4.5. Celalî Unsurların Cemalî Boyutu (Aşk Gami, Ok Yaraları ve Dertten Alınan Lezzet)

Celalî unsurlar, dert değil dermandır/ lütuftur ve lezzetlidir. Âşıklar bu gam ve dertlerden lezzet almaktadırlar.

Ey mezâk-ı câna cevrun şehd ü şekker-tek lezîz
Dem-be-dem zehr-i gamun kand-i mükerrer tek lezîz (G. 64/1)

Ey can damağına cevri bal ve şekerden daha lezzetli olan sevgili, ey her an gamının zehri iki dudağı gibi lezzetli olan sevgili.

Kand-i mükerrer, birkaç defa kaynatılıp saflaşmış şekere derler bununla beraber mecazen sevgilinin iki dudağıdır (Pala 1995: 311). Âşığa sevgilinin cevretmesi bal ve şekerden daha lezzetlidir. Her an çektiği gamın zehri sevgilinin iki dudağı gibi lezzetlidir. Dudak tasavvufta vahdet ve fenafillaha ulaşmaktır. Celal tecellileri olan gamlar ve sıkıntılar da fenafillah zevki gibi Allah’a yaklaştırır.

Ne şerbetdür gamun kim içdügümce eksilür sabrum
Ne sihr eyler ruhun kim bahdugumca ragbetüm artar (G. 101/6)

Aşkın gamı nasıl bir şerbettir ki içtikçe sabrım eksilir. Yanağın beni nasıl büyülüyor ki ona baktıkça isteğim artıyor.

Âşık için gam tatlı bir şerbettir ve bu şerbetten içtikçe sabrı azalıyor çünkü kavuşma isteği ile sabırsızlanıyor. Yanak ise sihirli ve ona baktıkça sevgisi artıyor. Yanak genelde yüz ile beraber ele alınır. Yüz; Zat-ı İlâhi, vahdet, cemel ve cemel tecellileri (Üstüner 2014: 263) olduğu gibi yanak da

¹⁹ Zümer Suresi 10. ayette “...Ancak sabredenlere mükâfatları hesapsız ödenecektir.” şeklinde geçen ifadeler bu dünyada bela ve musibetlere sabretmiş olan âşıklara/ kullara müjde niteliğindedir.

ilahi tecelli nurlarının zuhur ettiği yerdir (Levend 2015: 48). Bu tecelliler ve tecelli nurları âşığın rağbetini arttırır ve onu vahdete/ fenafillaha götürür.

‘İşk derdiyle hoşem el çek ‘ilâcundan tabîb
Kılma dermân kim helâküm zehri dermânundadır (G. 90/2)

Ey hekim! Aşk derdinden hoşum, ilacımdan el çek! Bana derman bulma, çünkü beni öldürecek zehir senin dermanındadır.

Aşk dermansız bir hastalıktır ve âşıklar bu hastalıktan memnundur. Âşık, aşk sebebiyle acı çeker ve bu sayede manen terakki eder, Allah’a yaklaşır. Hekim maddi hastalıkları tedavi için gelir. Aşk hastalığı ise manevidir bu yüzden Fuzûlî hekimin tedavisini, ilacını istemez. Aşk tedavi edilmez, tedavisi mümkün olmayan bu aşk hastalığına bir ilaç bulunacak olsa o ilaç âşığın ölümü anlamına gelir (Yılmaz 2019: 133).

Kaşların yayına meyl eyleyeli cân u gönül
Dün ü gün men bilürem kim ne çekerler anlar (G. 84/3)

Can ve gönül yay gibi kaşlarına meyl ettiğinden beri neler çektiklerini ben bilirim.

Yay kavstır. Kaşlar iki kaş yani kavseyndir. “Kâbe kavseyn”²⁰ Hz. Peygamber’in miraçta Allah’a pek çok yaklaştığının ifadesidir. Tasavvuf ıstılahında umumi olarak Hakk’a yakınlığı anlatır. Ayrıca kaş mihrabın üzerindeki kavisten dolayı mihraba benzetilir. Can ve gönül ikidir kaş da ikidir. Kaş düz değildir meyillidir, onun için seveli değil meyledeli denilmiş. Şair, madde ve manasıyla Hakk’a yakınlığı istediği ve sevdiği için çok şeyler çektiğini vurguluyor. Çünkü yakınlık, aşk ızdırabı ile mâsivâdan kurtulmak gayreti ile olur. Yay çekilerek atılır, onun için neler çektiklerini ben bilirim diyor (Tarlın 2014: 230). “Can u gönül” ifadesi ayrıca samimi, ihlaslı olduğunun da ifadesidir. Yoksa zahitler de mihrabın karşısında Allah’a yakınlık için secde ederler. Ama âşık hem maddi hem manevi anlamda meyleder. Can maddi, gönül manevi tarafı temsil eder. Âşık bu yakınlığa meyilden dolayı çok ızdıraplar, çileler çekmektedir. “Kurb-ı sultan âteş-i suzân” (Sultana yakın olmak, yakıcı bir ateşe yakın olmak gibidir.) denilmiştir. Gönül mülkünün sultanına yakınlık arttıkça aşkın ateşi büyür. Fakat âşıklar, o ateşe yaklaşarak yanmayı (pervanenin muma koşması gibi) peşinen kabul etmişlerdir. Bu yakıcı ateş celal gibi görünse de âşık için onu pişirip olgunlaştıran cemel tecellisidir ve cemale ulaştırır.

Var bir derdüm ki çoh dermandan artukdur mana
Koy meni derdümle dermân eyleme var ey hakîm (G. 177/2)

Benim öyle bir derdim var ki, o dert benim için her türlü dermandan çok daha üstündür, daha kıymetlidir. Ey hekim! Git, beni derdimle baş başa bırak ve bana derman etmeye kalkışma (bana iyileşme teklif etme).

Âşık; aşk derdinin insana kazandırdığı manevi mertebenin ve zevkin, dünya üzerindeki tüm şifalardan, rahatlıklardan ve dermanlardan katbekat üstün olduğuna inanıyor. Dertleri ile gayet mutludur. Hekime seslenerek sakın benim derdime derman eyleme, beni iyileştirmeye çalışma, beni

²⁰ Ok atılırken yayın elle tutulan ortasıyla, sağlı sollu iki ucu arasındaki mesafeyi ifade eden bir terkip (Cebecioğlu, 2020, 258). Bu ifade Kur’ân-ı Kerim’de Necm 53/9: “Fekâne kâbe kavseyni ev ednâ” “(Peygambere olan mesafesi) iki yay aralığı kadar yahut daha az oldu.” şeklinde geçer.

dertlerimle baş başa bırak, diye sesleniyor. Âşık dertleriyle vakit geçirmek istiyor, onları kaybetmek istemiyor. Dertler âşıkların rütbesi, payesidir. Âşığın büyüklüğü dert ile ölçülür. Âşık onlarsız yapamaz. Çünkü cemale götüren celal çok sevilir.

Ohun musâhabetiyle geçer hoş evkâtum
Helâk olurum eger deprenydi yanımdan (G. 210/6)

(Bağrıma saplanan) okun ile sohbet edip arkadaşlık yaparak vakitlerim hoş geçiyor. Eğer yanımdan ayrılmak için hareket etseydi helak olurum.

Oku sevgiliden gelen bir elçi, bir dost kabul eder ve onunla sohbet eder, yani hoşça vakit geçirip dertleşir. O ok bu dünyadaki tek tesellisi ve arkadaşısıdır; onunla vakti çok güzel geçer. Âşığın dünyadan götüreceği tek şey ızdıraplarıdır. Çünkü Cenab-ı Hakk'ın ibadete ihtiyacı yoktur. Fakat bilinmek istemiş ve kâinatı yaratmıştır.²¹ Onu bilmek onu sevmeyi gerektirir. Âşık; sevgi ve sadakatini; elem, ızdırap, dert veren oklara sabrederek ve onlardan incinmeyerek gösterebilir. Bu celal tecellisinin âşığı cemale götürüşüdür. Eğer ok yerinden kımıldayıp âşığı terk ederse bu sevgili ile olan yüce irtibatı koparır, âşık buna dayanamaz, asıl o zaman helak olur.

Bilmeyüp bih-bûdumı cevründen etdüm ictinâb
Telh şerbetlerden ikrâh eyleyen bîmâr tek (G. 161/6)

Sonuçta iyileşeceğimi bilemeyip senin cevri ve cefası uğramaktan kaçındım. Tıpkı acı şerbetlerden tiksinen hasta gibi.

Hastalara acı da gelse ilacın faydalı olacağı gibi âşığa da sevgilinin cevri ve cefası faydalıdır. Bu cevri ve cefa onu ruhi olarak olgunlaştıracaktır.

Gamze peykânın gözün men mübtelâdan sahlamaz
Sarf eder ehl-i nazar nakdin gedadan sahlamaz (G. 110/1)

Gözlerin yan bakış okunu ben müptelasından esirgemez. Çünkü nazar ehli parasını dilenciden esirgemez.

Okun temreni para gibi küçük bir maden parçasıdır. Nazar ehli, güzel bakışlı ve içi görüp anlayan kişilerdir. Sevgili nazar ehlidir ve âşığını ve âşığının onun gamzesine yani yan bakışına müptela olduğunu bilir. Bu yüzden okun temrenini, bir para gibi dilenen âşıktan esirgemez. Âşık okun temrenine o kadar hevesli, arzuludur. Âşık için dert ve gam (olan oklar) alelade bir üzüntü değil; ruhu cılalayan ve sevgiliye (Cenab-ı Hakk'a) yaklaştıran mübarek birer lütuftur.

Güzeller devlet-i vaslın bulup magrur olan 'âşık
Neşât-ı vaslda endûh-ı hicrân olduğun bilmez (G. 112/4)

Güzellere kavuşma mutluluğunu bulup gururlanan âşık, kavuşma sevincinden ayrılık elemi doğduğunu bilmez.

²¹ Bu anlamdaki meşhur söz "Küntü kenzen mahfiyyen fe-ahbebtü en u'rafe fe-halaktü'l-halka li-key u'raf." (Ben gizli bir hazine idim; bilinmeyi istedim (sevdim), bilineyim diye halkı (kâinatı) yarattım.) Tasavvuf büyükleri bu sözü bir kutsi hadis olarak kabul etmiş, senetten ziyade "keşif ve ilham" yoluyla manasının doğruluğuna hükmetmişlerdir.

Mecazi güzellere âşık olanlar, gerçek lezzeti bilmezler ve kavuşsalar bile kavuşmalarında bir ayrılık acısı gizli olduğunu bilemezler. Hakiki aşkıta kavuşma yoktur daima ayrılık elemi vardır ki bu Hak âşığı için lezzetli bir cemel tecellisidir.

Gam degül cismümde ger seng-i melâmet zahmı var
Şahne-yi bâzâr-ı sevdâyem bu zîverdür mana (G. 23/3)

Eğer vücudumda melamet²² taşının yarası varsa gam değil, buna üzülmem. Zira ben sevda pazarının asesbaşısıyım.²³ Bu benim için bir süstür.

Âşıklar kınayanların kınamasından çekinmezler.²⁴ Bu onlar için payedir. Sevda pazarındaki kınamaları bir süs olarak görürler. Asesbaşığı pazarcılar pek sevmezler. Kuralları katı uyguladığı için, onu daima kınarlar. Fakat bu kınamalar asesbaşı için bir meziyettir. Vazifesini hakkıyla ifa ediyor demektir. O bununla övünür. Şair de sevda pazarının asesbaşısıdır. Orada hiçbir hileye meydan vermez. Aşkın usûl ve âdâbı ne ise yerine getirir. Bu yüzden de kınanır fakat âşık kınayanların kınamasından korkmaz hatta bu kınama taşlarından açılmış yaralar onun için övünç kaynağı birer süstür. Pazar ile sevda bir araya gelince sevdâyı kâr anlamında “sûd” olarak okumak/ anlamak mümkündür. Kâr, kazanç anlamındaki “sûd” kınanmaktan ortaya çıkar. Asesbaşında zahmın (yaranın) süs olması gibi âşık için de kınama taşları süstür. Bu süs faydalıdır, kârlıdır. Aşktan dolayı bir şeye katlanmak bir süs, bir zinet (Tarlan 2014: 86). Burada celal tecellisi olarak görülen kınama ve kınama taşlarından açılmış yaraların birer süs kabul edilmesi bu bela ve musibetlerin aşk yolunda, cemale kavuşma yolunda birer basamak olması onları değerli birer cemel tecellisine dönüştürüyor. Zahirde şer olarak görülen bela ve musibetlerin kişinin davranışıyla hayra dönüşmesiyle celal-cemel döngüsünü oluştur.

‘İşk derdiyle olur ‘âşık mizâcî müstakîm
Düşmenümdür düstlar bu derde dermân eyleyen (G. 206/7)

Âşığın mizacı ancak aşk derdiyle sıhhat bulur. Ey dostlar! Benim bu derdime derman bulmaya çalışan, beni iyileştirmeye kalkan kimse benim düşmanımdır.

Dert-derman, dost-düşman tezatı ile örülmüş bu beyitte dostlarına seslenerek sakın aşk derdimi bir dert sanıp derman bulmaya çalışmayın, sonra düşmanım olursunuz, demektedir. Çünkü bu iyileşme aşktan vazgeçmek olur ki âşığın hiç istemeyeceği şeydir. Hakiki aşk sadakat ister bunun derdi olur, dermanı olmaz.

Her zaman manzûr bir şûh-ı sitemgerdür mana
Kanda olsam bir belâ Hakdan mukarrerdür mana (G. 23/1)

Her zaman gördüğüm her şeyde bir zalim güzel vardır. Nerede olsam bana Hak’tan muhakkak bir bela gelmektedir.

Mutasavvıflara göre kâinat baştan başa Allah’ın cemel sıfatının tecellisi olan güzelliklerle doludur, çirkin yoktur. Çünkü şer nazaridir, hakikatte yoktur. Her şeyde güzelliği görebilmek ve

²² Yeme, kınama, ayıplama, kötüleme gibi anlamlara gelen melamet kelimesi tasavvufta kınayanın kınamasından korkmayan, gösterişten uzak, rintçe bir yaşam biçimidir.

²³ Ases: Gece bekçisi, kolluk kuvveti, zabıta.

²⁴ Mâide 5/54: “... (Bu yolda) hiçbir kınayıcının kınamasından da korkmazlar...”

sevebilmek büyük bir meziyettir. Güzel(lik)ler insanı aşka sürükler. Aşk ise âşığa bir bela, bir mihnet kaynağıdır. Bu güzellikleri görüp âşık olduğu için nerede olsa bir bela onu bulacaktır. Burada, mecazi güzellere başa bela açacakları için bela demiş olmakla beraber asıl hakiki güzele, Cenab-ı Hakk’a âşık olmanın gereği olarak, sürekli belalarla karşılaşacağını dile getiriyor. Bu bela aslında Elest Meclisi’ndeki “belâ”dır. Âşıklar “Belâ!” diyerek yemin etmişlerdir ve ahdine vefa göstermek için bütün mecazi güzelliklerden feragat edecekler ve başa gelen tüm sıkıntılara katlanacaklardır. Burada güzele âşık olup ona ulaşmaya çalışıldığında bela perdesi ile karşılaşmaktadır. Bu belalar perdesinin içindeki güzellik ayetinde geçen “Şüphesiz güçlkle beraber bir kolaylık vardır.” (İnşirâh 94/5) ifadesini ve hadiste geçen “Cehennem, nefse hoş gelen şeylerle (şehvetlerle) kuşatılmıştır; cennet ise nefsin istemediği, zoruna giden şeylerle (mekarîh) kuşatılmıştır.” (Buhârî, Rikâk, 28; Müslim, Cennet, 1) ifadesini işaret etmektedir. Âşık bu perdeleri aşarak gerçek aşka yönelecektir.

Meni ey bagbân ma‘zûr dut gülzâr seyrinden
Ki men gülzâr seyrin kulbe-yi ahzânâ²⁵ degşürdüm (G. 199/3)

Ey bahçıvan! Beni gül bahçesini gezip seyretmekten maruz gör. Çünkü ben, o neşeli gül bahçesini seyretmeyi, hüznler kulübesinin (gamlı yalnızlığımın) dertleriyle değiştirdim.

Beyitte bir mekân tezâtı vardır. Gülzâr (gül bahçesi) cemel tecellisi olarak; aydınlığı, neşeyi, renkleri, hayatı, toplumsallığı ve vuslat ihtimalini temsil eder. Külbe-i ahzân ise celal tecellisi olarak karanlığı, dar bir mekânı, yalnızlığı, gözyaşını ve mutlak hicranı simgeler. Şair, cemel tecellisi olarak görünen geniş ve parlak bir dünyayı bırakıp, celal tecellisi olarak görünen dar ve karanlık bir hüzn odasını seçiyor. Âşık hem aşkını ispatlamak için dertler ister hem dertler içinde gözyaşı dökerek ruhen olgunlaşacak ve manevi terakki edecektir hem de hakiki aşka gerçek anlamıyla vuslat yoktur ve ayrılığın acısı daimîdir ama bu âşık için acı değil aşkın kendisidir.

Eyle mu‘tâd olubem âteş-i hicrânuna kim
Görmesem yandurur elbetde meni hicrânı (G. 257/2)

Ben senin ayrılık ateşine öyle çok alıştım, onunla öyle bütünleştirdim ki; eğer (bir gün o alıştığım) ayrılığını göremesem senin o hasretinin yokluğu beni kesinlikle yakıp kül eder.

Hakiki aşka ayrılık vardır. Vuslat istense de mümkün değildir. Bu ayrılık ateşinin olmaması demek aşkın olmaması demektir. Bu âşığı yakıp kül eder. Âşık bu ayrılık ateşine alışmıştır ve ondan çok memnundur. Âşık celale alışkındır çünkü onları cemel olarak görür.

Çâk görüp göğsümi kılma ‘ilâcum tabîb
Zâyî‘ olur merhemnin mende biter yâre yoh (G. 57/6)

Ey doktor, göğsümü yarılmış görüp tedavi etmeye kalkma. Merhemnin boşa gider çünkü bende iyileşecek yara yok.

Âşık ayrılık acısından vazgeçemez. Hakiki aşka maddi kavuşma yoktur. Bu sebeple aşk derdi biten bir dert değildir, çaresi, ilacı yoktur.

²⁵ Külbe-i ahzân yani hüznler kulübesi, gamlar evi, Hz. Yakup Peygamber’in, oğlu Yusuf’un hasretiyle çekildiği ve orada ağlamaktan gözlerini kaybettiği kulübeye verilen isimdir.

Konuyla ilgili diğer beyitlerin gazel ve beyit numaraları şu şekildedir: (G. 18/3), (G. 18/6), (G. 23/5), (G. 35/5), (G. 52/4), (G. 64/3), (G. 64/4), (G. 64/5), (G. 64/6), (G. 68/2), (G. 71/5), (G. 72/2), (G. 82/3), (G. 89/5), (G. 103/7), (G. 107/4), (G. 107/6), (G. 108/5), (G. 113/1), (G. 115/6), (G. 117/4), (G. 117/6), (G. 159/4), (G. 182/7), (G. 193/5), (G. 199/2), (G. 199/6), (G. 202/5), (G. 204/8), (G. 210/2), (G. 210/5), (G. 211/1), (G. 212/7), (G. 227/7), (G. 232/3), (G. 256/1), (G. 256/7), (G. 283/7), (G. 286/5), (G. 288/5).

4.6. Ruhanî Safiyet ve İstihale Sırrı (Dertle Gelen Manevî Terakki, Saflaşma/ Pişme)

Âşıklar celal imtihanlarıyla pişmektedir. Bu imtihanlar onları temizlemekte ve saflaştırmaktadır.

Anun tek kim perîşânlık ziyâsın arturur şem'ün

Mana cevrun ziyâd olmak sana meylüm füzûn etdi (G. 290/4)

Nasıl ki mumun darmadağınık olması (fitilinin dağılması), onun etrafa verdiği ışığı daha da artırır; senin bana ettiğin eziyetlerin artması da benim sana olan aşkı ve meylimini onun gibi artırdı.

Sevgilinin âşığa çektiği eziyetler, âşığın hayatını ve ruh halini darmadağın eder, onu perişanlığa sürükler. Ancak tıpkı o mum gibi, bu perişanlığın içindeki aşk ateşini dağıtıp sevgilisine olan meylini katbekat artırmıştır. Mumun fitilinin dağılması gibi belalar onun başına inmiş ve başını saçlarını Mecnûn'un kuşların yuva yaptığı saçları gibi darmadağın yapmıştır. Ne kadar eziyete ve bir anlamda da yanmaya maruz kalırsa o kadar aşkı artar. Celal tecellileri aşkının artmasını sağlayarak cemale kavuşması yolunda meylini/ aşkını artırır.

Kılmaz kabûl sûret-i ikbâl bunca kim

Âyine-yi vücûduma cevrun cilâ verür (G. 103/5)

Cevir ve cefan benim vücut aynamı o kadar cilalayıp parlattı ki geçici dünyadaki yükselmemi kabul etmez.

Mâsivâ ve mâsivâdan kabul edilen ikbal, zahiren lütuf olsa da vücut aynasını yani kişiyi kirletecek şeylerdir, âşık bunu istemez. Vücut aynasını yani kişiyi parlatacak şeyler ise cevrlerdir. Çile çektikçe nefsin kiri silinir, kalp aynası parlar ve berraklaşır. Şair, sevgilinin çektiği eziyetten şikâyetçi olmak bir yana, bunun varlığını arındırdığını söyler. Celal tecellisi olan cevrlar, âşığı arındırır ve onu parlatır ki Allah'ın isim ve sıfatlarını yansıtabilecek hâle gelsin.

Ser-had-i matlûbe pür-mihnet tarîk-i imtihân

Menzil-i maksûde pür-âsîb râh-ı âzmûn (G. 209/7)

Arzu edilen, talep edilen o yüce hedefin sınırı/ eşiği baştan başa sıkıntı ve eziyetle doludur; o yol bir imtihan yoludur. Varılmak istenen o son menzil, o nihai amaç ise baştan başa tehlikeler, engeller ve musibetlerle örülmüş bir sınanma, tecrübe yolculuğudur.

İnsanoğlu dünyada hakikate varabilmek için imtihanlar geçirir. “Hakk'a ulaşma” (seyr-u süluk) yolcusunun istediği vahdettir. Büyük gayeler büyük bedeller ister. Cenab-ı Hakk'ı isteyen çok büyük bedeller ödemeye hazır olmalıdır. Âşık bunu ister ve bu büyük bedeller celal tecellisi gibi görünse de

o cemal tecellisi olarak görür. Âşık ayrılık acısından vazgeçemez. Hakiki aşkıta maddi kavuşma yoktur. Bu sebeple aşk derdi biten bir dert değildir, çaresi, ilacı yoktur.

Her küdüretten meni pâk etti seyl-i hûn-ı dil
Şükr-li'llâh âteş-i 'ışkun meni yandurdu pâk (G. 162/5)

Gönlümün kanlı gözyaşlarından oluşan sel, beni her türlü kirden, kederden ve bulanıklıktan temizledi. Allah'a şükürler olsun ki, senin aşkının ateşi beni baştan aşağı yaktı da (böylece) tertemiz etti.

Fuzûlî iki şeye şükretmekte bunlar “kanlı gözyaşı ile maddeden temizlenmek” ve “aşk ateşinin olgunlaştırma/ arındırma gücü ile temizlenip olgunlaşmak”. Gönül, dünyevi arzularla, benlikle ve mâsivâyla kirlenir. Bu kirlere tasavvufta küdüret denir. Kalbi bu lekelerden temizleyecek olan şey ise pişmanlık, dert ve aşkla dökülen gözyaşlarıdır. Gözyaşı seli aktıkça, kalpteki o fani kirleri söküp götürür. Ham bir maden (örneğin altın), içindeki cüruftan ve yabancı maddelerden ancak ateşe atılarak, eritilerek ayrıştırılır. İnsan ruhu da hamdır. İlâhi aşk ateşi kulun nefsini, gururunu, dünyaya ait iddialarını yakıp yok eder (fena makamı). Yanan insan “küllerinden yeniden doğar” ve geriye sadece saf ruh kalır. Şair, “Aşkın beni öyle bir yaktı ki, bende benden eser kalmadı, geriye sadece temiz bir öz kaldı.” demektedir.

Demen eksük meni tedric ile yâkût olan taşdan
Boyandukça ciğer kanıyla kadr ü kıymetüm artar (G. 101/2)

Beni derece derece yakut olan taştan aşağı tutmayınız. Ciğer kanıyla boyandıkça benim de kadrüm ve kıymetüm artar.

Değerli bir mücevher olan yakut, madende zamanla oluşur. Şair beni ondan eksik görmeyin, ben de ciğer kanı ile maddeden arınarak kırmızılaştıkça benim de kıymetüm artar, demektedir. Âşığın ciğeri, kan damlata damlata pişer yani bela ve musibetlerle (celal tecellileriyle) maddeden kendini soyutlar ve böylece manen yükselir ve kıymeti hâle gelir. Böylece cemalullaha/ fenaillaha doğru gider.

Giryedür her dem açan gamdan dutılmış gönlümü
Eşkdür hâli kılan kan ile dolmuş gönlümü (G. 271/1)

Gamdan, kederden dolayı sımsıkı kapanmış, daralmış gönlümü her an açan, ona nefes aldırان şey ancak ağlamaktır. İçi acıyla, kanla dolmuş olan kalbimi boşaltıp ferahlatan ise gözyaşıdır.

“Tutulmak” hem havanın kararması, bulutlanması anlamında hem de bir goncanın yapraklarını sımsıkı kapatıp henüz açılmaması anlamında kullanılır. Keder, insanın kalbini daraltır ve tıpkı sıkışmış bir gonca gibi kapatır. Gözyaşı döktükçe o daralma hissi dağılır, gönül nefes alır. Aşk acısıyla kalbin içi tamamen kanla (ızdırapla) dolmuştur. Kalp artık taşma noktasına gelmiş, ağırlaşmış bir kap gibidir. Kalpte biriken o ağır, yakıcı aşk kanını yani ızdırabı dışarı atan ve kalbi boşaltıp hafifleten şey gözyaşıdır. Âşığın ağlamaktan başka çıkış yolu yoktur.

Nûr-ı ruhsârundur ol maksad ki îmân ehline
Kılsa Hak rûzî cehennem âteşi oldur sebep (G. 29/4)

Allah'ın iman ehlinin kaderini cehennem gibi yakıcı bir ateş kılmasının sebebi Hakk'ın cemalinin nurunu maksat yapmalarıdır.

“Kurb-ı sultan ateş-i sūzân” (Sultana yakınlık yakıcı ateştir.) şeklindeki meşhur sözdeki gibi sultana yani Allah’a yakınlık arzulayan kişi yakıcı ateş gibi belalara hazır olmalıdır.

Konuyla ilgili diğer beyitlerin gazel ve beyit numaraları şu şekildedir: (G. 18/5), (G. 66/1), (G. 66/5), (G. 103/1), (G. 107/3), (G. 107/5), (G. 117/7), (G. 256/4), (G. 256/5).

4.7. “Fakr u Fenâ” Saltanatı (Dünyeviliğin Reddi ve Müstağnilik)

Âşığın isteği fakr ve fenadır. Fenaillahta yok olmak en büyük servettir. Âşık dünya serveti ve değerleri olan mâsivâdan uzaklaşmak ister. Hak âşıkları “Fakirlik övüncümdür.” anlayışıyla dünya malına, mâsivâyâ önem vermezler.

Gel ey râhat sanan esbâb cem‘in kılma nâdânlig
Tarîk-i fakr dut kim fakr imiş âlemde sultânlig (G. 140/1)

Ey huzur için lazım gelen şeyleri toplamakla rahata kavuşacağını sanan insan, gel cahillik etme. Fakr yolunu tut, dünyada sultanlık ancak fakr imiş.

Dünyevi araçlar olan parayı, makamı ve mülkü yığdıkça (sebepleri topladıkça) güvende olacağını, rahata ereceğini zanneden insanoğlunun durumunu, şair, sert bir dille "nâdânlig" (cahillik) olarak niteliyor. Mutasavvıflara göre maddeye bağımlılık; beraberinde kaybetme korkusunu, hırsı ve ruhsal bir esareti getirir. Biriktirilen her nesne, aslında insanı kendisine köle eder. Fakr ile kastedilen maddi bir yoksulluk övgüsü değildir. Hz. Muhammed’e ait olduğu söylenen “Fakrım övüncümdür” sözüne dayanan bu kavram; kulun, yaratıcı karşısında kendi acziyetini ve “hiçliğini” bilmesi, kalbini dünya malına bağlamamasıdır. Elin paraya değmesi değil, paranın kalbe girmemesi hâlidir. Kişi her şeye sahip olsa bile, hiçbir şeyin ona sahip olmasına izin vermiyorsa, o kişi fakr ehlidir. Dünyevi bir sultan, tahtını, tacını ve ülkesini korumak için bin bir sebebe, askere ve hazineye muhtaçtır. Yani aslında dışarıya bağımlıdır ve esirdir. Ancak dünyadan elini eteğini çekmiş, gönlünü fani olan hiçbir şeye bağlamamış bir “arif” veya “derviş”, hiç kimseden bir şey talep etmez. Kaybedecek hiçbir şeyi olmayanın, korkacak bir şeyi de yoktur. İsteklerinden, hırslarından ve dünya kaygısından özgürleşen insan, yeryüzünün en kudretli hükümdarından daha hür ve daha güçlüdür. İşte bu yüzden “fakr imiş âlemde sultanlık” denmiştir; çünkü gerçek sultanlık, dünyaya sahip olmak değil, dünyanın seni ele geçirmesine müsaade etmemektir (Cebecioğlu 2020: 158; Seccâdî 2007: 145-148; Yılmaz 2013: 153).

Gör ganîmet fakr milkinde gedâlig şîvesin
İ‘tibâr-ı mansıb u dergâh-ı sultânı unut (G. 41/4)

Fakr mülkünde fakir bir dilenci gibi yaşamayı kazanç bil. Sultanın sarayında rütbe sahibi itibarlı biri olmayı unut.

Fakr mülkü, dünya mal ve servetine değer vermeyenlerin mülküdür. Mutasavvıfların hadis olarak bahsettiği “el-fakrû fahrî” (fakirlik övüncümdür) sözündeki fakirlik, insanın Allah karşısındaki mutlak muhtaçlığını bilmesidir. Kulun, kendine ait hiçbir şeyin (mal, mülk, makam, hatta akıl ve can) gerçekte kendisinin olmadığını, her şeyin sahibinin Allah olduğunu idrak etmesidir. Bunu idrak eden

âşıklar bu dünyalıklara değer vermez, istemez. Önemli olan sahip olup olmamak değil, kalpten mâsivâ (Allah'tan gayrı her şey) sevgisini çıkarmış olmaktır. Şairin dediği asıl kazanç bilinmesi gereken de, budur. Saraylarda veya maddi sultanların yanında itibar aramayı unut diyerek, gönülden o derece çıkar, o kadar önemsiz gör ki unut diyor. Maddi/ dünyevi anlamda önemli bir lütuf, ihsan kabul edilen cemal gibi görülen şeylerin aslında cemal olmadığını asıl cemalin Allah aşkıyla bu şeylere değer vermemek olduğunu ifade ediyor.

Gönlüm aldun gösterüp yüz lutf minnet cânuma
Eyledün müstagni özge dil-rübâlardan meni (G. 259/2)

(Ey sevgilim!) Canıma yüzlerce lütuf ve minnet göstererek gönlümü aldın. (Bana öyle bir bağışta bulundun ki) beni dünyadaki diğer tüm gönül alıcı güzelliklerden müstagni kıldın.

Hakiki sevgilinin lütfu cefalarıdır. Kul, ilahi aşkın lezzetini ve Allah'ın kalbine sunduğu gönül alan celal tecellilerini (âşık için lütuf ve minnet) bir kez tattı mı, artık dünyanın fani güzelliklerine, geçici makamlarına karşı tamamen tok gözlü (müstagni) olur. Gönül artık tek bir güzele bağlanmış ve aradığını bulmuştur.

Çekme 'âlem kaydını ey ser-bülend-i fakr olan
Saltanat tahtına erdün bend ü zindânı unut (G. 41/5)

Ey fakirlik saadeti ile başını yüksekte tutan insan, dünyaya ait lezzet ve nimetlerin insanı kendine çeken, bağlayan bağından kurtul. Fakirlik âlemine girmekle asıl saltanat tahtına erdin. Artık dünya zindanını ve orada seni bağlı tutan zinciri unut.

Fakr makamındaki insanın başı daima yukarıdadır çünkü insana baş eğdiren dünya lezzetlerinden hiçbir şeye muhtaç değildir. İhtiyaç hissetmediği için daima müstagnidir. Ekseriya tahta erenler, zindandan çıkıp tahta geçerler. Çünkü padişahlar tahta ortak olabileni zindana atarlar (Tarlan 2014: 135). Dünya zindanından kurtulup fakr saltanatına ermiştir. Asıl saltanat dünyayı elinin tersiyle iten âşığın müstagniliğindedir. Fakirlikte, acizlikte yani kul olmakta asıl değeri aramak gerektiğini Hz. Mevlânâ da Farsça meşhur bir şiirinde mealen şu sözleriyle ifade eder:

“Kul oldum, kul oldum, kul oldum, kul oldum!
Kul, kendinden utandı da kulluğu fırlatıp attı.
Her kul (köle), zincirinden kurtulup azat olunca şâd olur
Bense ancak Sana kul, Sana köle olduğum için şâd oldum!”

Mevlânâ'nın bu ifadeleri ile Fuzûlî'nin beyitlerindeki ifadeler paralellik arz etmektedir.

Revâc-ı nakd nakş-ı sikkedendür n'ola kadr etse
Mana el cism-i 'uryânında nâkş-ı bûriyâ görgeç (G. 52/5)

Paranın revacı üzerindeki yazıdandır. Halk çıplak vücudumda hasır izleri görüp bana itibar ediyor diye şaşma.

Çıplak vücut ile bir hasır üzerinde yatmak çok fakirliğin göstergesidir. Hasırın örgüsü çıplak vücutta izler bırakır. Bu, para üzerindeki devletin, hükümdarın amblemi gibidir. Fakat bu nakışlar aşk hükümdarının fakr sahibi vücudundaki nişan alâmetidir ve elbette revaç bulacaktır (Tarlan 2014: 162). Asıl değer parada değil mâsivâyı elinin tersiyle itmiş âşığın gönlündedir.

Fuzûlî ‘âlem-i fakr u fenâda mün‘im-i vaktem
Diyâr-ı meskenet nakd-i kanâ‘at milk ü mâlûmdür (G. 99/7)

Ey Fuzûlî! Fakirlik ve yokluk âleminde zamanın zenginiyim. Acizlik diyarı mülküm, kanaat parası da malımdır.

Fuzûlî, fakirlik ve yokluk âleminde zamanının zenginidir. Daha önce belirtildiği gibi Hak âşıkları “Fakirlik övüncümdür.” anlayışıyla dünya malına, mâsivâyâ önem vermezler. Fuzûlî kendisini fakirlik ve yokluk âleminde zamanın zenginlerinden olduğunu söyleyerek mâsivâyâ önem vermeyen Hak âşıklarından olduğunu söylemiş oluyor. Böyle bir âşığın mülkü acizlik (Hak karşısında acizliğini bilme) diyarıdır, malı da kanaattir.

Konuyla ilgili diğer beyitlerin gazel ve beyit numaraları şu şekildedir: (G. 38/6), (G. 68/5), (G. 115/3), (G. 194/3), (G. 199/4).

4.8. İradenin İptali ve Hayret Makamı (Aşka Düşüren Sevgili)

Cemale tutkun olan âşığın iradesi yok gibidir. Sevgili zorla kendine âşık etmiş, âşığın iradesini elinden almıştır. Âşık ne yaptığının tam olarak farkında değildir, o akılla değil aşkla hareket etmektedir.

Bes kim seni görende gider menden ihtiyâr
Gelmez beyâna mihnet-i ‘ışkun şikâyeti (G. 288/6)

Seni her gördüğümde kendimi kontrol etme gücüm elimden gidiverir, bu sebeple aşk yüzünden çektiklerimi sana şikâyet edemiyorum.

Hakiki aşk insanda irade bırakmaz. İrade olmayınca hayret makamında ne yapacağını bilemez hâlde kendinden geçmiş durumdaki âşık, aşk dertlerinden şikâyet etmeyi düşünemez, söz söyleyemez (hâmuş) hâle gelir. O çok büyük ızdırap ve dertler âşık nazarında önemsiz hâle gelir. Celal ile cemalin bir olma hâlidir.

Fuzûliden sebât u sabr-ı cevır ü kahr az iste
Ki ol bî-çâre‘i derd ü gamun bî-hâd zebûn etdi (G. 290/7)

Fuzûlî‘den artık eziyetlerine ve kahrına karşı sabır ve sebat göstermesini az iste! Çünkü o çaresiz kulunu, ucu bucağı olmayan dert ve gamların fazlasıyla güçsüz ve aciz hâle getirdi.

Âşık aşkı için sonsuz dert ve belaya katlanmaya hazırdır fakat sonsuz eziyetlere karşı feryat etmemesi mümkün değildir. Kavuşma arzusu onu inletecektir, bu kadarı normaldir. Cevr ve kahrın azalmasını talep etmez çünkü onlar celal görünümlü cemal tecellileridir. Teslim olmaktadır fakat artık iradesi, gücü kalmamıştır. Ne yaptığını bilemeyen şaşkın bir hâldedir.

‘Akl irşadiyla bulmak kâm mümkündür velî
Dâm-i râh ol halka-i zülf-i mu‘anberdür mana (G. 23/6)

Aklın yol göstermesiyle murada ermek de mümkündür fakat o anber kokulu zülüf halkası yolumda bir tuzaktır.

Tasavvuf ehline göre akıl yolu; aşka ve onun perişanlığına, ızdıraplarına düşmeden rahatça yürünen bir yoldur. Bu yol ile de hakikate ulaşılır. Fakat zülüf yani kesret, sonsuz güzellikleri göz

önüne sermiş ve âşğın yaradılışı gereği bunlara tutulmaması mümkün değildir. Hakikate (yüze/ yanağa/ tevhide) ulaşmak isteyen âşık bunlara ulaşmak isterken kesret olan zülûf, yanak üzerinde bir halka oluşturur ve içinde ben vardır. Halkanın içindeki ben, dane yani “yem”dir. Yanak tevhidi ve tevhit nurunu sembolize eder. Tevhit yolundaki bu zülûf tuzağı, anberlidir diyor. Anber, içinde beyazlık ve siyahlık bulunan renktir. Siyah renk insanı maddeye, dalalete sevk eder. Beyaz renk ise hidayet yolu, doğru yoldur (Tarlan 2014: 87). Âşık ister istemez yolundaki aşk tuzağına düşecektir, burada iradesi elden gitmiştir. Hakikate aşk yoluyla ulaşırken akıl ve irade iptal olmuştur. Hakikate sadece aşk yoluyla varılmaz. Âşıklar gibi bela ve musibetlere fazla maruz kalmadan akıl ile de hakikate ulaşılabilir. Fakat enbiyalar başta olmak üzere Hak âşığı olan evliyaların da bela ve musibetlere maruz kaldığı hem “Hadisişeriflerde Celal ve Cemal” başlığındaki hadislerde ayrıntılı verilmiştir hem de tarihî bir gerçektir. Bu yüzden tasavvuf ehli, aşkı aklın önünde, ondan üstün görür. Bu tasavvufi düşüncüyü birçok şair dile getirmiştir Fuzûlî de bu düşüncüyü,

“İşk imiş her ne var ‘âlemde
‘İlm bir kil ü kâl imiş ancak” mısraları ile dile getirmiştir.

4.9. Rıza Makamı

Murâd-ı hâtırun ger müşkil olmakdur işüm olsun
Ne çâre geçmek olmaz hâtır-ı müşkil-pesendünden (G. 217/3)

Eğer senin gönlünün muradı/ arzusu benim işlerimin sarpa sarması, zorlaşması ise, varsın işim hep zor ve müşkül olsun. Ne çare ki senin o her şeyi zor beğenen, titiz hatırının arzusundan vazgeçmek, onu kırmak asla mümkün değildir.

Eğer sevgili âşğın celalden geçerek cemale ulaşmamı istemişse bu, âşğın muhakkak yerine getirmesi gereken bir şeydir. Âşık çetin imtihanlardan geçmeden sevgiliye kavuşamaz. Bu sevgilinin koyduğu bir kanundur, uymamak olmaz. Aksi takdirde sevgili, âşığı kendine kavuşturmaz. Âşık sevgilinin hatırını kırmaz, onun rızası en önemli şeydir.

Ey Fuzûlî bize takdîr gam etmiş rûzî
Kılalum sabr nedür çâre rızadan gayrı (G. 261/7)

Ey Fuzûlî! Allah, bize daha ezelden pay ve kısmet olarak sadece gamı, kederi takdir etmiş. (O halde bize düşen) sabretmektir; çünkü O’nun hükmüne, rızasından başka ne çare vardır ki?

Âşık, kötü bir şey gibi söylese de aslında çektiği aşk gamından zaten razıdır. Bu gamlara sabretmek, onun seve seve yaptığı şeydir. Tasavvufun en yüksek makamlarından biri rıza makamıdır. Âşık, Hak’tan gelen her şeye razıdır, Allah’tan gelen her türlü kaza, bela, dert ve lütfu “Kahrın da hoş, lütfun da hoş” diyerek mutlak bir memnuniyetle karşılar.

Dûzaha girmez sitemünden yanan
Kâbil-i cennet degül ehl-i ‘azâb (G. 27/6)

Senin siteminden yanan, cehenneme girmez. Azap ehli olanlar cennete de uygun değildir.

Âşıklar aşk ateşi içinde yandıkları, sevgilinin sitemine, belalara sabrettikleri için cehenneme girmeyeceklerdir. Yanarak visale erecek kadar saflaşmışlardır. Böyle bir ateşte yanan âşğın arzusu visaldir, cennet sevdası da yoktur. Aslında cehennemin şiddetli azabı yanında bu dünyadaki sıkıntı,

bela ve musibetler basit kalır. Âşıklar bu dünyada bu sıkıntılara katlanarak cehennemden kurtulmuşlardır. Fakat bu da onların çok umurunda değildir. Onların istediği rızadır ve rızaya ermek için her tür kahra razı olduklarını ve bunun sonucunda cennet ya da cehennemi düşünmediklerini ısrarla vurgularlar.

SONUÇ

Bu çalışmada, Klasik Türk şiirinin önemli isimlerinden Fuzûlî'nin Türkçe gazelleri, İslam ontolojisinin temel diyalektiklerinden olan cemal ve celal tecellileri zemininde tasavvufi bakış açısıyla incelenmiştir. Makalede geliştirilen 9 ana başlıklı bütüncül bulgular ve gerçekleştirilen metin şerhleri neticesinde şu temel akademik sonuçlara ulaşılmıştır:

Klasik Türk şiirindeki âşğın acı çekmesi, çektiği bu acılardan (cefa oklarından) memnun olması estetiğini sığ bir bakış açısıyla “mazoşizm” olarak nitelendiren ya da insanın acıyı farklı algılamasını kavrayamayan indirgemeci yaklaşımlar, şairin beyit mimarisine nakşettiği ayet ve hadislere dayanan tasavvufi bakış açısıyla reddedilmiş. Bu tasavvufi bakış açısı mantıklı bir zemine oturtulmuştur.

Fuzûlî'de mutlak cemale (ilahi lütuf ve güzelliğe) yönelmenin bir adımı, can nakdinden ve dünyevi benlik iddialarından vazgeçmektir (*terk-i can*). Sevgili uğruna candan geçerek yoklukta varlığa ulaşılır (fenafillah).

Tâhâ ve Yûsuf surelerindeki kıssaların sonuçları ile “*Rahmetim gazabımı geçmiştir.*” kutsi hadisinin izdüşümleri Fuzûlî'nin şiirinde açıkça yer almaktadır. Şairin dünyasında ejderha, kuyu veya zindan gibi celalî remizler kalıcı birer cezalandırma aracı değil; Musa'nın asasındaki ilim genci veya Yusuf'un Mısır'a sultan olması gibi nihai birer cemalî tecelliye kapı aralayan geçici vasıtalar. Celalî tecelli olan acılar geçicidir, nispidir ve cemalî tecelliye ulaştıracak birer vesiledir, bu yüzden onlar da sevilir.

Âlem/ kâinat aynası, yaratıcının el-Kahhâr (celal) ve el-Latîf (cemal) isimlerinin sürekli bir devridaim alanıdır. İnşirah suresinde beyan edilen “zorlukla beraber kolaylığın bulunması” hakikati, Fuzûlî'nin dünyasında insan ruhunun yaşadığı daralma (*kabz*) ve genişleme (*inbisat*) hâllerinin kaçınılmaz bir tabiat kanunu olduğunu gösterir. Yaratıcının kahrın içine lütuf, lütfun içine kahrı; şerrin içine hayrı, hayrın içine şerri gizlemesi yani celalin içine cemali ve cemalin içine celali gizlemesi âlemdeki kozmik bütünlüğün hakikatidir. Şair bu nizamdaki celal ve cemali döngü içinde birbirini tamamlayan bütün olarak görür. Kahrını da lütfunu da hoş ve hikmetli görür.

Fuzûlî'nin aşk felsefesinin en özgün boyutunu, sevgiliden gelen eziyetin (*cevr*) aslında hususi bir yakınlık, muhatap alınma ve itibar göstergesi olduğu fikri oluşturur. Bu yüzden Fuzûlî, cevrleri lütfun aslı, kaynağı olarak kabul etmektedir. Kulun dünyada musibete uğramasının günahlarına kefarete olacağı, makamını yükselteceği ve Allah'a yaklaştıracığına dair nebevi deliller, şair tarafından mülhem kılınmış; sevgilinin sitemi ve eziyeti, âşğın unutulmadığını kanıtlayan “ayn-ı lütuf” olarak baş tacı edilmiştir. Musibetin büyüğünün başta peygamberlere sonra da onlara yakın olanlara geldiği nebevi beyanı, bu celalî tecellileri Hak âşıklarının -Fuzûlî'nin de- sevmesinin (cemalî tecelli olarak görmesinin) sebebidir. Âşığa göre asıl celal (kahr), sevgilinin usandırıcı ilgisizliği (*tegafül*) ve muhatap almama hâlidir.

Aşk gamı, âşık/sâlik için celalî bir yük değil, aksine içtikçe lezzet veren tatlı bir şerbet ve manevi gıdadır. Âşık bu gamları çok sever, onları dost bilir, onlardan gayet memnundur ve ayrılmak istemez. İlahi tecelli nurlarının zuhur ettiği yer olan sevgilinin yanağı (ruh), âşığın rağbetini katbekat artırarak onu fanilikten kurtarır ve mutlak vahdete doğru çeker. Âşık yanağın nuruna yani tevhid nuruna yönelmiştir, onun mestliği/ sarhoşluğu içindedir ve ona doymaz.

Sevgiliden gelen cefalar ve başkalarından gelip aşkı herkese duyuran kınama taşları, âşığı maddeden uzaklaştırıp manen ilerlemesine destek olan ilahi birer lütuftur. Cefalar sonucunda; pişme, ruhi saflaşma ve manevi yükselme gerçekleşir. En şiddetli belalara peygamberlerin ve ardından velilerin uğrayacağı yönündeki nebevi haber, Fuzûlî'nin ızdırıp karşısındaki dik duruşunun meşruiyet zeminidir. Âşığın hicran ateşiyle “kebab gibi döne döne pişirilerek” çiğlikten kurtarılması ve mum (şem) gibi eriyip perişan oldukça içindeki aşk ateşini parlatarak etrafına ışık saçması, bir altın gibi potalarda eriyerek cürüflerinden kurtulması, aynanın cevri ile cilalanması tasavvufi nefis terbiyesindeki istihale (saflaşma) sırrını açıklayan sembollerdir. Kul, maruz kaldığı celalî ateş nispetinde ruhani kemale erer ve bir kâmil insana dönüşür.

Dışarıdan bakıldığında “cemalî” birer nimet, zenginlik ve afiyet gibi sunulan dünya malı ve rütbeleri, Fuzûlî tarafından insanı Hak'tan uzaklaştıran sinsi birer aldaniş (*istidrac*) perdesi olarak görülür. Karun kıssasının da işaret ettiği bu tehlike karşısında şair, zahiri zenginlikleri reddederek mutlak muhtaçlık bilinci olan *fakr* mülküne sığınmış; çıplak bedenindeki hasır izlerini (*nakş-i bûriyâ*) aşk hükümdarının vurduğu en değerli saltanat sikkesi ve asıl itibar mührü olarak kabul etmiştir. Mutasavvıfların önemseydiği “Fakirlik övüncümdür!” sözünden ilham alarak itibarı, maddi unsurlarda aramamakta, maddi unsurlardan arınarak, mâsivâyı kalpten uzaklaştırarak manen yücelmektedir (Hakk'a yaklaşmaktadır). Böylece müstağni bir şekilde fakirlik saltanatını sürmektedir.

Hakiki aşkın âşıkta/ sâlikte cüzi irade (*ihtiyar*) bırakmaması, kulun “hayret makamında” celal ve cemali tek bir kaynaktan görmesini ve dilsizleşmesini beraberinde getirir. Akıl yoluyla belasızca hakikate varmak mümkünken, âşığın belalarla dolu aşk yolunu seçmesi peşinen iradesini ilahi iradede yok ettiğinin, aşkında sadakatının kanıtıdır. Sevgilinin kaderi planda onu zorla kendine âşık etmesi, âşığın küllî irade ile aşka çekilmesi, âşığın iradesini elinden almıştır.

Sınavın ve hasretin büyüklüğü karşısında zaman zaman bedensel ve insani zorlanma yaşasa dahi, âşık, nihai kertede ezelden takdir edilen gama ve kadere tam bir rıza gösterir ve rıza makamına ulaşır.

Nihai olarak tasavvuf ehlinin celal-cemal anlayışı, maddi dünya anlayışında zorluk ve sıkıntı olarak görülen dert ve belaları, inanç ve aşk ile birlik havuzunda eritmektedir. Fuzûlî'nin Türkçe gazellerinde, tasavvuf ehlinin bu görüşleri yansıtılmakta ve celal-cemal birbirini yok eden iki düşman kutup değil; zıtların birliği (*coincidentia oppositorum*) ilkesi gereğince birbirini doğuran, tamamlayan ve kulu kesret (çokluk/ karmaşa) karanlığından çekip vahdet (birlik) nuruna ulaştıran ilahi birer terbiye metodu olarak kabul edilmektedir. Şair, şiir estetiğini bu metafizik döngü üzerine inşa ederek hem Divan edebiyatına katmanlı bir mecaz dünyası bırakmış hem de insan psikolojisinin keder ve neşe arasındaki ontolojik serüvenini ölümsüzleştirmeyi başarmıştır.

Fuzûlî'nin şiiri (gazelleri) ızdıraba yüklediği tasavvufi ve felsefi anlam ile kahrın içindeki gizli lütfu, şerrin içindeki saklı hayrı görebilen ve her iki tecelliye de ezeli kaynaktan geldiği için aynı rıza

ve teslimiyetle karşılayan kâmil insan modelinin estetik bir manifestosudur. Bu çalışma, Fuzûlî'nin metinlerinin sadece edebi ve retorik kalıplarla sınırlı kalmayıp, İslam düşünce tarihinin ve tasavvuf epistemolojisinin zirve felsefî metinleri olarak yeniden okunması gerektiği gerçeğini ortaya koymaktadır.

Kaynaklar

- Ayverdi, İlhan (2018). *Misalli Büyük Türkçe Sözlük* [Kubbealtı Lugatı]. <https://lugatim.com> (ET: 22. 06. 2026).
- Cebecioğlu, Ethem (2020). *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*. Ankara: Otto Yayınevi.
- Dilçin, Cem (2013). *Yeni Tarama Sözlüğü*. Ankara: TDK Yayınları.
- Fuzûlî (e-kitap) (2021). *Fuzûlî Dîvânı*. Haz. Dr. Abdülhakim Kılınç İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yay. https://ekitap.yek.gov.tr/urun/fuz%C3%BBli-divani--ikinci-baski-_850.aspx?CatId=271 (Erişim Tarihi: 12.05.2026).
- Eraydın, Selçuk (1996). “Fuzûlî'nin Tasavvuf Edebiyatında Yeri ve Tesiri”. *Fuzûlî Kitabı 500. Yılında Fuzûlî Sempozyumu Bildirileri*. Hazırlayan: Beşir Ayvazoğlu. İstanbul: İBB Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yayınları. s. 175-182.
- Hadislerle İslâm* (2013). Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları. <https://hadislerleislam.diyanet.gov.tr/> (Erişim Tarihi: 12.05.2026)
- Karagöz, İsmail (2011). *Ayet ve Hadislerin Işığında Allah'ın İsim ve Sıfatları Esmâ-i Hüsnâ*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Levend, Âgah Sırrı (2015). *Divan Edebiyatı Kelimeler ve Remizler Mazmunlar ve Mefhumlar*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Pala, İskender (1995). *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*. İstanbul: Akçağ Yayınları.
- Seccâdî, Seyit Cafer (2007). *Tasavvuf ve İrfan Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Ensar Neşriyat.
- Tarlan, Ali. Nihat (2014). *Fuzûlî Divanı Şerhi*. İstanbul: Akçağ Yayınları.
- Topaloğlu, Bekir (2001). “Kahhâr”. *İslâm Ansiklopedisi*. C. 24. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay. s. 169-170.
- Topaloğlu, Bekir (2003). “Latîf”. *İslâm Ansiklopedisi*. C. 27. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yay. s. 108-109.
- Üstüner, Kaplan (2014). *Tasavvuf ve Klasik Şiirimiz (14. ve 15. yy. Divanlarına Göre)*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Uludağ, Süleyman (1993). “Celâl”. *İslâm Ansiklopedisi*. C. 7. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay. s. 240.
- Uludağ, Süleyman (1993). “Cemâl”. *İslâm Ansiklopedisi*. C. 7. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay. s. 296.

- Uludağ, Süleyman (2012). *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Kabalcı Yayınları.
- Yazıcı, Gülgün (2009). “Fuzuli’de Zıt Kavramların Kullanımı ve Tezatlî Anlatım.” *Journal of Turkish Studies / Türklük Bilgisi Araştırmaları*, Cem Dilçin Armağan Sayısı, vol.33, no.2, 287-317.
- Yılmaz, Mehmet (2013). *Kültürümüzde Ayet ve Hadisler (Ansiklopedik Sözlük)*. İstanbul: Kesit Yayınları.
- Yılmaz, Ozan (2019). “Fuzûlî”. *Beyitler Arasında Açıklamalı Divan Şiiri Antolojisi*. Editör: Ömür Ceylan. İstanbul: Kesit Yayınları. s. 133-150.